

Чернігівська обласна універсальна
наукова бібліотека імені В.Г. Короленка
Чернігівський національний педагогічний
університет імені Т.Г. Шевченка
Чернігівська обласна організація
Національної спілки краєзнавців України

Серія «Історики та
краєзнавці Чернігівщини»
Вип. 21

ВЕРЗИЛОВ
АРКАДІЙ ВАСИЛЬОВИЧ

(1867–1931)

(Біобібліографічний покажчик)

Чернігів 2015

ББК 91.9:63
В 31

Аркадій Васильович Верзилов (1867–1931): (біобібліогр. покажч.) /упоряд. і вступ. стаття О.Б. Коваленка, О.Я. Рахна, С.Г. Скоренок; наук. ред. О.Б. Коваленко; ред. І.Я. Каганова; відп. за вип. І.М. Аліференко. – Чернігів, 2015. – 79 с. – («Історики та краєзнавці Чернігівщини»; Вип. 21).

Редакційна колегія серії
«Історики та краєзнавці Чернігівщини»

О.Б. Коваленко (голова), І.М. Аліференко (заступник голови),
П.В. Грищенко, І.Я. Каганова (відповідальний секретар),
С.Л. Лаєвський, Л.В. Студьонова.

Укл.: О.Б. Коваленко, О.Я. Рахно, С.Г. Скоренок
Наук. ред. О.Б. Коваленко
Ред. І.Я. Каганова
Відп. за вип. І.М. Аліференко
Комп'ютерний набір С.Г. Скоренок
Комп'ютерна верстка О.П. Попович
Друк на ризографі К.А. Герасименко
Тираж 75 прим.

© Чернігівська ОУНБ
ім. В.Г.Короленка,
2015 р.

ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ ТА КРАЄЗНАВЕЦЬ АРКАДІЙ ВЕРЗИЛОВ

Серед чернігівських краєзнавців кінця XIX – початку XX ст. одне з чільних місць по праву належить Аркадію Васильовичу Верзилову (1867–1931). Відомий свого часу громадський діяч, він тривалий час виконував обов'язки чернігівського міського голови й водночас плідно вивчав минувшину регіону. Добре знайомий з історією краю та реаліями тогочасного життя, А.В. Верзилов зібрав унікальні відомості про Чернігів. Йому належить низка наукових праць та цікаві спогади. Деякі праці з його доробку залишились у рукописах і згодом були втрачені. На жаль, біографія, громадсько-політична діяльність та наукова спадщина А.В. Верзилова і досьгодні залишаються маловідомими широкому загалу науковців і шанувальників старовини.

Рід Верзилових походив з дрібних дворян Чернігівського повіту. Народився А.В. Верзилов 8 грудня 1867 р. у с. Ковчині Чернігівського повіту. Батько Василь Данилович Верзилов (1843–1882) закінчив Чернігівське повітове училище і з 1860 р. служив у Чернігівській палаті цивільного суду. У 1870 р. він одержав чин колезького секретаря і 1872 р. був затверджений на посаді секретаря Судової палати. Мати Марія Іванівна Верзилова походила з роду Делегурових (за іншими даними Делеурових). Свого часу батько А.В. Верзилова отримав у спадок 20 десятин землі у с. Ковчині, які після його смерті у 1882 р. були порівну розподілені між нащадками, відтак Аркадію дісталися 4 десятини землі.

Дитячі роки А.В. Верзилова пройшли серед простих людей, сільського побуту, місцевої старовини, мальовничої природи Ковчина і залишили у його пам'яті теплі спогади про рідну домівку. Саме тому згодом А.В. Верзилов деякі свої публікації підписував псевдонімом Ковчинець.

Вихованням Аркадія до шести років займався здебільшого батько, оскільки мати була малописьменною. У 1879–1887 рр.

А.В. Верзилов навчався у Чернігівській класичній гімназії, де захоплювався гуманітарними науками. Студіювання мов дало змогу юнакові в майбутньому оволодіти латиною, польською та німецькою мовами. У 80-х рр. XIX ст. у Чернігівській гімназії діяв молодіжний гурток – Товариство самоосвіти, члени якого вивчали мову, письменство, історію та археологію, що саме тоді була дуже популярна у зв'язку з розкопками Д. Самоквасова і Т. Кибальчича на Чернігівщині. Разом з А.В. Верзиловим до гуртка входили П. Полторацький, М. Страдомський, О. Білопільський, С. Гречинський. Усі були здібними учнями і мали бездоганну репутацію, тому, як не стежило за ними «недрімотне око начальства», але викрити «крамолу» не змогло.

Закінчивши гімназію у 1887 р., А.В. Верзилов вступив на історико-філологічний факультет Київського університету Св. Володимира. Він увійшов до Української студентської громади, якою керував професор В.Б. Антонович. Серед друзів та знайомих А.В. Верзилова були згодом відомі громадські діячі та вчені М.С. Грушевський, О.Я. Кониський, М.М. Ковалевський, П.Г. Житецький, В.П. Науменко, М.В. Лисенко, Є.К. Трегубов, подружжя Старицьких, родина Косачів. А.В. Верзилов також цікавився науковим й культурним життям західноукраїнських земель. Перші його зустрічі з галицькими українцями відбулися влітку 1887 р. під час подорожі з В.А. Косинським до Галичини, де А.В. Верзилов познайомився з О.Г. Барвінським, І.Я. Франком, М.І. Павликом, О.М. Огоновським.

А.В. Верзилов підтримував дружні стосунки з Лесею Українкою та її родиною, зокрема братом Михайлом, з яким навчався в університеті, та сестрою Ольгою, у якої протягом 1890–1891 рр. під час літніх канікул був домашнім учителем. Зі спогадів Ольги Косач-Кривинюк та листів Лесі Українки зрозуміло, що А.В. Верзилов справив на родину Косачів приємне враження та залишив по собі теплі спогади. Про нього в одному з своїх листів Леся Українка згадувала: «Приїздив недавно Верзилов з Чернігова, він тепер уже зовсім установився на чернігівському

грунті. Був він у мене у той час, як мама була тут, зробив на маму добре враження, та він і взагалі непогане враження робить. На Різдво він знов приїде».

Після закінчення університету А.В. Верзилов деякий час працював у Центральному архіві давніх актів у Києві, а у 1893 р. повернувся до Чернігова. Відтоді розпочалась його діяльність у міському самоврядуванні – 27 квітня 1893 р. А.В. Верзилова було обрано на посаду секретаря Чернігівської міської думи. На цій посаді він рішуче захищав інтереси міста. Так, ще в 1872 р. гласні Чернігівської міської думи звернулися до губернатора з проханням виокремити Чернігів із складу повітового земства. Наступним кроком стала доповідь А.В. Верзилова 4 серпня 1899 р. на засіданні Чернігівської міської думи. Враховуючи досвід попередніх років, А.В. Верзилов намагався довести, що місто у жодному разі не позбудеться свого стану «губернського хутора», доки його фінансові справи будуть вирішуватися де-інде: «У 1889 р. від мешканців міста було зібрано земських податків на суму 19951 руб., а витрати земства на потреби міста склали лише 6 тис. руб., а різниця у 13950 руб. була витрачена на потреби земства». А.В. Верзилов також зазначав, що Чернігів майже всі свої проблеми у сфері медицини, страхування, соціальної допомоги та народної освіти повинен вирішувати самостійно, тоді як послугами міських закладів, лікарень, притулків користуються не лише мешканці Чернігова, але й повіту.

Службу у міському самоврядуванні А.В. Верзилов поєднував з педагогічною діяльністю. Так, у 1899–1901 рр. він викладав географію на Чернігівських комерційних курсах, а згодом – історію у Чернігівській торговельній школі.

А.В. Верзилов разом з відомими громадськими діячами чернігівським адвокатом І.Л. Шрагом, заступником директора Чернігівського міського громадського банку О.А. Тищинським та службовцем Чернігівського відділення Селянського банку В.Т. Андрієвським відродили Чернігівську українську громаду. Пізніше до них приєднався письменник В.І. Самійленко.

Незабаром у її складі перебували вже 22 особи. Згадуючи про діяльність Чернігівської громади до 1905 р., А.В. Верзилов зауважив, що вона мала на меті передусім поширювати національну ідею, підтримувати українську культуру, оскільки культура, на думку історика, «щось стале, живе, побутове, що не може бути схованим».

Члени Чернігівської української громади відзначали ювілеї діячів української культури. Від імені чернігівців за підписом А.В. Верзилова і багатьох членів громади у 1903 р. було надіслане привітання М.В. Лисенкові з нагоди 35-річчя його музичної діяльності, а у 1904 р. громадівці вшанували привітанням І.С. Нечуя-Левицького з 35-річчям його літературної діяльності. Чернігівська громада входила до складу федеративного об'єднання громад, що існували у різних містах України. А.В. Верзилов разом із І.Л. Шрагом були делегатами від Чернігівської громади на кількох з'їздах представників Громад у Києві та Одесі. У 1903 р. А.В. Верзилов був делегований від Чернігівської міської думи до Полтави для участі у відкритті пам'ятника І.П. Котляревському.

Серед друзів А.В. Верзилова були Б. Д. Грінченко та М.М. Коцюбинський, які відігравали значну роль у громадському та культурно-мистецькому житті Чернігова й губернії. Збереглося декілька листів Б.Д. Грінченка до А.В. Верзилова, пов'язаних з постановкою на сцені Чернігівського міського театру драми «Степовий гість». Неодноразово і сам А.В. Верзилов радився з Б.Д. Грінченком щодо вирішення ряду питань, зокрема, написання нарису з історії Чернігівського міського громадського банку, святкування ювілею І.Л. Шрага. У 1928 р. у збірнику «Чернігів і Північне Лівобережжя», що вийшов за редакцією М.С. Грушевського, були оприлюднені спогади А.В. Верзилова та М.М. Грінченко про Чернігівську Громаду. В Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського зберігаються листи А.В. Верзилова до М.М. Грінченко, в яких ідеться про подальшу роботу над історією Громади. Але її смерть у липні 1928 р. обірвала останні зв'язки між колишніми «громадівцями».

А.В. Верзилов був одружений з удовою надвірного радника Марією Іванівною Афанасєвою, яка мала від першого шлюбу доньку Євгенію. 10 липня 1902 р. у подружжя народився син Леонід, а 1 листопада 1905 р. – Аркадій. Подружжя мешкало у придбаному в Чернігові будинку по вул. Зеленій 16, який, на жаль, не зберігся.

У розпал революційних подій у жовтні 1905 р. міський голова М.Д. Рудін захворів і виїхав з міста, а повернувшись через місяць до Чернігова, подав заяву про звільнення з посади у зв'язку із хворобою та потребою лікування за кордоном. Широка хвиля суспільного руху 1905–1907 рр. захопила А.В. Верзилова настільки, що він вступив до Конституційно-демократичної партії, і 18 квітня 1906 р. від ліберально-демократичної більшості Чернігівської міської думи його було обрано на посаду міського голови, яку він обіймав до скасування радянською владою органів міського самоврядування у 1919 р. А.В. Верзилов мав неабиякі організаторські здібності, умів знаходити спільну мову з гласними – людьми дуже різними за своїми політичними поглядами, життєвими цілями, соціальним статусом, з одного боку, а з іншого – підтримувати належні стосунки з місцевою владою. А.В. Верзилову це вдавалося досить довго. Цікаво, що губернатор М.М. Родіонов у 1906 р. проігнорував заклик аноніма не затверджувати А. В. Верзилова на посаді міського голови, бо, мовляв, це «1-ша в Чернігові революційна пружина... Місто на революцію обкраде». Він задовольнився формальним відгуком поліцмейстера, що А.В. Верзилов «під судом і слідством не був і не перебуває, поведінки і моральних якостей хороших, у політичному відношенні сумнівів не викликав». Того ж таки року А.В. Верзилова обрали членом Опікунської ради Чернігівської міської трикласної школи терміном на чотири роки.

Внаслідок революції 1905–1907 рр. здобула право на життя українська преса. А.В. Верзилов активно співробітничав з українською щоденною політичною, економічною й літературною газетою «Громадська думка» (1906 р.), на сторінках якої побачили світ його численні дописи.

А.В. Верзилов активно займався благоустроєм міста, керував розбудовою водогону та лікарні для інфекційних хворих, сприяв організації санітарної служби, розробляв проекти електрифікації міста, будівництва електростанції, лазні, створення Вільної пожежної команди, заохочував будівництво шкіл, був причетний до підготовки та проведення XIV Археологічного з'їзду, приуроченого до 1000-річчя першої літописної згадки про Чернігів. А.В. Верзилов прагнув перетворити Чернігів у значний торговельний та промисловий центр. Однією з найголовніших причин, що гальмували цей процес, він називав відсутність зручних шляхів сполучення. Саме тому прокладання залізничної магістралі через Чернігів він вважав питанням «життя та смерті» для подальшого розвитку міста.

Під час Першої світової війни (1914–1918) А.В. Верзилов запропонував виділити з міської скарбниці кошти на допомогу сім'ям призовників, а також був обраний уповноваженим від Чернігова на з'їзд представників «Союзу городов», що проходив 13–15 лютого 1915 р. в Москві, на якому вирішувалися питання надання допомоги хворим та пораненим воїнам. Завдяки його візиту до Москви Чернігів мав отримати від «Союзу городов» кошти на будівництво, обладнання та утримання медичних бараків і заснування в місті лікарні для інфекційних хворих. З цією метою у Чернігові на чолі з А.В. Верзиловим було створено Чернігівський міський комітет «Союзу».

Події революції 1917 р. вплинули на зміну політичних поглядів А.В. Верзілова. Він вийшов з Конституційно-демократичної партії і приєднався до Спільки федералістів-автономістів, а згодом вступив до Партії соціалістів-федералістів. За підсумками виборів 28 серпня 1917 р. А.В. Верзілова було обрано заступником міського голови П.Я. Соколова. Однак за умов гострої політичної кризи П.Я. Соколов не зміг впоратися з відповідальною посадою і 28 лютого 1918 р. подав у відставку. А.В. Верзілова знову було обрано міським головою Чернігова.

У бурхливі часи Української революції А.В. Верзілов брав участь в урочистих заходах, присвячених проголошенню

Української Народної Республіки. Разом з І.Л. Шрагом та Д.І. Дорошенком він виступив з промовою біля Спасо-Преображенського собору, після чого відбувся парад військ Чернігівського гарнізону. У квітні 1918 р. А.В. Верзилов разом з О.О. Бакуринським та І.З. Брегіним були обрані до складу Чернігівського губернського земського зібрання від Чернігівської міської думи.

На численних зібраннях та з'їздах, що проходили в цей час в Чернігові, А.В. Верзилов виступав з доповідями, друкував у місцевій пресі статті. Зокрема, 5 квітня 1917 р. на засіданні з'їзду вчителів А.В. Верзилов зачитав доповідь «Етнографічний склад людності на Чернігівщині», в якій навів відомості про чисельність та етнічний склад населення Чернігівської губернії. Під час дебатів, що розгорнулися навколо питання українізації шкіл та створення єдиної системи навчання українській мові, доповідач, наводячи численні приклади, наполягав на доцільності реформування системи мовної освіти.

Заслуговує на увагу його стаття «Дві мови». А.В. Верзилов детально проаналізував існуючі моделі двомовних держав Європи та висловив своє критичне ставлення до прийняття Україною двох державних мов, оскільки, за словами автора, «це анти-демократично й суперечить принципам педагогії, принципам самоозначення народів, йде в супереч і з ходом відродження слов'янських народів». Alegорія, використана А.В. Верзиловим в публікації «Шевченківський і галицький «языки»» у самій своїй назві відображає спрямованість статті, в якій ідеться про абсурдність такого штучного поділу української мови.

Варто зазначити, що А.В. Верзилов сприяв розбудові українських шкіл. Зокрема, у 1918 р. він очолив першу в Чернігові україномовну гімназію, в якій викладав курс «Історія України і Руси з XI по XVII ст.». Водночас він читав курс «Історія Чернігова» у Чернігівському народному університеті, викладав на учительських та кооперативних курсах. Тоді ж А.В. Верзилов почав писати твори українською мовою. Жодна подія наукового

і культурного життя міста не залишалась поза його увагою. Зокрема, А.В. Верзилов вітав збори відновленої «Просвіти», був одним з 15 членів Ради цього товариства.

Восени 1919 р. А.В. Верзилов з родиною змушений був залишити Чернігів і перебраться до Єлисаветграду, де він мешкав у 1920–1922 рр., викладаючи українську мову в Єлисаветградському агрономічному технікумі та сільськогосподарській трудовій школі. З березня по грудень 1922 р. він був заступником директора Єлисаветградської сільськогосподарської школи.

Повернувшись до рідного міста наприкінці 1922 р., А.В. Верзилов протягом року працював викладачем історії України у Чернігівському індустріально-агрономічному технікумі. З 1925 р. він був позаштатним викладачем української мови у Чернігівському землевпорядному технікумі. З грудня 1928 р. А.В. Верзилов подав заяву про звільнення з посади викладача української мови за станом здоров'я.

Незважаючи на тривалу діяльність у громадських установах та викладацьку діяльність у навчальних закладах, А.В. Верзилов не отримав належного пенсійного забезпечення. Пенсія у 17 крб. 82 коп. не дозволяла йому навіть прохарчуватись, і старий історик змушений був звернутись за допомогою до академіка Д.І. Багалія. У листі від 5 жовтня 1929 р. він зазначав: «З 1882 р. живу трудом своїх рук і голови, служив без перерви з 1893 р. до 1929 р., будши на радянській службі з перших її приходів, наукових друкованих праць маю за 40». А.В. Верзилов закінчив листа словами: «Допоможіть у пам'ять В.Б. Антоновича й М.П. Драгоманова, наших спільних учителів». Є відомості, що з приводу призначення йому персональної пенсії клопоталися М.С. Грушевський та А.Ю. Кримський.

А.В. Верзилов помер 14 липня 1931 р. у власному будинку в Чернігові внаслідок тяжкої невиліковної хвороби шлунку. Його було поховано на міському цвинтарі. На жаль, на сьогодні могилу історика не знайдено. Ймовірно, він був похований поруч з могилою батька, пам'ятник якому зберігся до нашого

часу. З плином часу відходять не тільки люди, але й згасає пам'ять про багатьох з них, нерідко назавжди. Наша історична пам'ять, очевидно, не досконала. Проте ім'я громадського діяча і краєзнавця А.В. Верзилова вже посіло своє почесне місце в історії України кінця ХІХ – початку ХХ ст.

* * *

А.В. Верзилов – відомий історик та краєзнавець. Ще будучи студентом, він у 1889 р. брав участь у археологічних розкопках на Соборній площі Чернігова, інформацію про які опублікував на сторінках «Черниговских губернских ведомостей».

На особливу увагу заслуговує доробок А.В. Верзилова в галузі соціально-економічної історії України. Його зацікавила історія торгівлі й промислів Литовської доби. Над цією проблемою А.В.Верзилов почав працювати під керівництвом В.Б. Антоновича. Матеріаліз даної теми молодий дослідник збирав у Центральному архіві давніх актів у Києві. Опрацьовану частину матеріалів під назвою «Очерки торговли Южной Руси с 1480–1569 гг.», рецензовану В.Б. Антоновичем та В.С. Іконніковим, він подав на початку 1893 р. до державної комісії й одержав диплом І ступеня. У 90-х рр. ХІХ ст. «Очерки» були надруковані у кількох номерах «Земского сборника Черниговской губернии» та окремим виданням.

Поява та діяльність першої в регіоні наукової інституції – Чернігівської губернської вченої архівної комісії не могла залишитись поза увагою історика. На засіданні 7 листопада 1900 р. А.В. Верзилов був обраний її членом. Відомий український політичний діяч та історик Д.І. Дорошенко називав А.В. Верзилова одним з найвпливовіших членів Чернігівської губернської вченої архівної комісії. Його було обрано до складу комісії з розробки «Программы для собирания сведений археологических, исторических и этнографических по Черниговской губернии». А.В. Верзилову було доручено підготувати розділ про археологічні, юридичні та історичні старожитності.

На сторінках «Трудов Черниговской губернской архивной комиссии» побачили світ статті та нариси А.В. Верзилова «Униатские архимандриты в Чернигове» (1903), «Памяти Александра Матвеевича Лазаревского» (1903), «Памяти Владимира Бонифатиевича Антоновича» (1908), «Воспоминания о В.Б. Антоновиче» (1908). У автобіографії А.В. Верзилов зазначив: «В.Б. Антонович та Г.С. Сковорода – то є мої ідеали».

Низку нарисів А.В. Верзилов присвятив злободенним проблемам життя Чернігова. Це, зокрема, «Краткий очерк истории Черниговского городского водопровода» (1899) та «Черниговский ночлежный приют» (1901). У ювілейному збірнику «Тридцатилетие деятельности Черниговского городского общественного управления» (1901) було вміщено його нариси «Очерк истории г. Чернигова с 907 р. до 1870 р.», «Общественное призрение», «Городские предприятия и торгово-промышленные отношения», «Повинности». Вони містять унікальні відомості, запозичені із згодом втрачених документів.

Значною подією в житті Чернігова було проведення XIV Археологічного з'їзду та святкування 1000-ліття першої літописної згадки про Чернігів. До з'їзду було видано науково-популярний «Очерк истории города Чернигова» (1907) з історичним планом міста. Вважалося, що він є колективною працею, але насправді авторство належить А.В. Верзилову. Згодом історик ґрунтовно доопрацював історію Чернігова, але рукопис цієї праці та інші цінні документи загинули в 1919 р. під час перебування у будинку А.В. Верзилова вояків Таращанського полку.

Влітку 1919 р. А.В. Верзилов виконував обов'язки голови Чернігівської губернської вченої архівної комісії. Як земський гласний, він неодноразово наголошував на необхідності об'єднання чернігівських музеїв. 30 квітня 1919 р., додавши своє резюме, краєзнавець звернувся до Комітету охорони пам'яток старовини з проханням призначити його завідуючим міським історичним музеєм «В память тысячелетия г. Чернигова». Проте, 17 травня 1919 р. на цю посаду було призначено В.Г. Дроздова.

У 1923 р. А.В. Верзилов очолив експертно-розбіркову комісію при Чернігівському губернському архівному управлінні. На той час стан архівів Чернігівської губернії був жахливим: тривало масове нищення документальних матеріалів, не вистачало кваліфікованих кадрів. Під керівництвом А.В. Верзилова експертно-розбіркова комісія розгорнула активну діяльність. Було опрацьовано та упорядковано архівні фонди Секретного столу канцелярії чернігівського губернатора, Чернігово-Могилівського управління державним майном, Акцизного управління, Чернігівського відділення Державного банку, Братства св. Михайла. 31 серпня 1923 р. за проявлену енергійність та самопожертву при розбиранні архівних документів за вкрай несприятливих умов роботи А.В. Верзилову було висловлено подяку. Втім, у грудні 1924 р. під скорочення штатів потрапила й посада голови експертно-розбіркової комісії губернського архіву А.В. Верзилова.

Як науковець А.В. Верзилов співробітничав з установами Всеукраїнської Академії наук (далі – ВУАН), входив до складу бюро Історичної секції. Місцеві історики та краєзнавці обрали його вченим секретарем Чернігівського наукового товариства. А.В. Верзилов наголошував, що «Товариство знаходиться в постійному та безпосередньому зв'язку з ВУАН». Водночас він був членом бюро Секції науковців профспілки працівників освіти «Робос». Варто відзначити його активну роботу у Постійній комісії УАН – ВУАН по складанню Біографічного словника діячів України, для якого він упорядкував список діячів Чернігівщини з 1764 р., працював над біографіями членів Чернігівської губернської архівної комісії. У 1923 р. А.В. Верзилов отримав подяку ВУАН за діяльну участь у складі Комісії, яка проводила архітектурно-археологічні дослідження Спаського собору в Чернігові.

Влітку 1924 р. відбулася зустріч А.В. Верзилова з М.С. Грушевським, який з родиною кілька днів перебував у Чернігові. Результатом зустрічі двох науковців стало створення в

вересні 1924 р. комісії Старого Чернігова та Чернігівщини (згодом Лівобережної України) у складі Історичної секції ВУАН. Комісія мала на меті спільними зусиллями київських та чернігівських науковців активізувати дослідження соціально-політичної та культурної історії Чернігівщини.

А.В. Верзилов помітно тяжів до біографічного методу у вивченні історії. Про це свідчать, зокрема, неопубліковані біографічні нариси про громадсько-політичних діячів Чернігівщини М.А. Вербицького-Антіоха, І.П. Дорошенка, В.Ф. Адаменка, І.М. Лагоду, Ф.С. Шкуркіну-Левицьку.

Заслугують на увагу «Спогади про чернігівських археологів», написані у 1923 р. на прохання секретаря Всеукраїнського археологічного комітету П.П. Курінного. Вони складаються з біографічних нарисів та спогадів про археологів, які досліджували старожитності регіону. «Спогади» побачили світ лише 1991 р. в нью-йоркському журналі «Український історик».

Значний інтерес становить рукопис «Чернігів за старого режиму (1905–1917)», що зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Текст складається з невеличких розділів, в яких ідеться про соціальний склад населення, місцеві органи влади, громадські інституції та культуру старого міста.

Деякі праці А.В. Верзилова згодом були втрачені, зокрема, монографія «Життя, діяльність і творчість Л. Ів. Глібова», «Критичний коментар до «Кобзаря», нариси про І.Л. Шрага, О.А. Тищинського, А.П. Коропчинського, братів Вовків-Карачевських. Відомо, що частину своїх рукописів, переважно мемуарного характеру, А.В. Верзилов передав П.П. Курінному. Подальша їх доля невідома, оскільки П.П. Курінний в 1943 р. виїхав до Німеччини, а у 60-ті рр. ХХ ст. частину свого архіву передав до Української вільної академії наук у США.

Отже, А.В. Верзилов значною мірою прислужився соціально-економічному розвитку міста та піднесенню життєвого рівня городян. Водночас він був активним громадським діячем.

За участі А.В. Верзилова відновила діяльність Чернігівська українська громада. У роки Української революції він сприяв українізації навчальних закладів міста. Нарешті, впродовж життя А. В. Верзилов наполегливо вивчав історію краю.

Іменем А. В. Верзилова варто було б назвати одну з вулиць Чернігова, а на будинку Чернігівської міської думи, в якому нині розміщено відділення Національного банку України, встановити меморіальну дошку на честь багаторічного міського голови, громадського діяча та краєзнавця.

Біобібліографічний покажчик «Аркадій Васильович Верзилов (1867–1931)» продовжує серію «Історики та краєзнавці Чернігівщини» і має на меті систематизувати доробок дослідника. У покажчику дотримано хронологічний характер розміщення літературних джерел у прямій послідовності. У межах одного року джерела розміщено за алфавітом назв. Бібліографічні записи проанотовані, якщо в тому була потреба.

Посібник супроводжується допоміжним довідковим апаратом, що складається з іменного та географічного покажчиків. Добір матеріалу завершено у серпні 2015 р. Бібліографічний опис здійснено відповідно до існуючих державних стандартів та згідно з рекомендаціями по складанню та оформленню біобібліографічних покажчиків Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського НАН України.

Покажчик підготовлено в процесі виконання держбюджетної теми «Регіональні еліти Лівобережної України у громадсько-політичному та соціокультурному житті ХІХ – початку ХХ ст.» (реєстраційний номер 0115U002445).

Упорядники з вдячністю приймуть уточнення та доповнення, що дозволить доповнити бібліографію праць А.В. Верзилова і гідно увічнити пам'ять про нього.

Видання розраховане на викладачів та учителів, студентів, працівників музеїв та архівів, краєзнавців.

Олександр Коваленко
Олександр Рахно
Світлана Скоренок

ПРАЦІ А.В. ВЕРЗИЛОВА

1889

1. ЛЕГЕНДА о Петре Великом //Чернигов. губ. ведомости. – 1889. – №5 (15 янв.). – Ч. неоф. – С. 6.

Підпис: Ковчинець.

2. НАРОДНОЕ предание об Императрице Екатерине II Великой //Чернигов. губ. ведомости. – 1889. – №5 (15 янв.). – Ч. неоф. – С. 6.

Підпис: Ковчинець.

2а. НАХОДКА //Чернигов. губ. ведомости. – 1889. – №81 (15 окт.). – Ч. неоф. – С. 4.

Підпис: А. В.

3. ПРЕДМЕТЫ, найденные при раскопках на Соборной площади //Чернигов. губ. ведомости. – 1889. – №82 (19 окт.). – Ч. неоф. – С. 3–4.

4. РАСКОПКИ, проводимые на Соборной площади в г. Чернигове //Чернигов. губ. ведомости. – 1889. – №52 (2 июля). – Ч. неоф. – С. 3–4; №53 (6 июля). – Ч. неоф. – С. 3–4; №54 (9 июля). – Ч. неоф. – С. 5–6.

1898

5. ОЧЕРКИ торговли Южной Руси с 1480–1569. – Чернигов: Типография Губ. земства, 1898. – 81 с.

6. ОЧЕРКИ торговли Южной Руси с 1480–1569 //Зем. сб. Чернигов. губ. – 1898. – №1. – С. 44–66; №2. – С. 40–52; №7. – С. 16–41.

Рец.: В.Н. А. Верзилов. Очерк торговли Южной Руси с 1480–1569 гг. //Н.В. //Киев. старина. – 1899. – №9. – С. 119–121.

1899

7. КРАТКИЙ очерк истории Черниговского городского водопровода //Зем. сб. Чернигов. губ. – 1899. – №4. – С. 18–30.

8. ОБЗОР отношений г. Чернигова к своему земству. – Чернигов: Типография Губ. земства, 1899. – 19 с.

1901

9. КРАТКИЙ обзор истории города Чернигова и управления в нем //Тридцатилетие деятельности Черниговского городского общественного управления 1870–1901 гг., с очерком истории г. Чернигова. – Чернигов, 1901. – С. I–LXXVIII.

10. III. ОБЩЕСТВЕННОЕ призрение //Тридцатилетие деятельности Черниговского городского общественного управления 1870–1901 гг., с очерком истории г. Чернигова. – Чернигов, 1901. – С. 73–83.

11. IV. ОБЩЕСТВЕННОЕ продовольствие //Тридцатилетие деятельности Черниговского городского общественного управления 1870–1901 гг., с очерком истории г. Чернигова. – Чернигов, 1901. – С. 84–98.

12. IX. ГОРОДСКИЕ предприятия и торгово-промышленные отношения //Тридцатилетие деятельности Черниговского городского общественного управления 1870–1901 гг., с очерком истории г. Чернигова. – Чернигов, 1901. – С. 249–310.

13. X. ПОВИННОСТИ //Тридцатилетие деятельности Черниговского городского общественного управления 1870–1901 гг., с очерком истории г. Чернигова. – Чернигов, 1901. – С. 311–333.

14. ЗАКЛЮЧЕНИЕ //Тридцатилетие деятельности Черниговского городского общественного управления 1870–1901 гг., с очерком истории г. Чернигова. – Чернигов, 1901. – С. 333–334.

15. ЧЕРНИГОВСКИЙ ночлежный приют: [Оттиск из журн. «Зем. сб. Чернигов. губ.».]. – Чернигов: Типография Губ. земства, 1901. – 12 с.

16. ЧЕРНИГОВСКИЙ ночлежный приют //Зем. сб. Чернигов. губ. – 1901. – № 5. – С. 100–111.

1903

17. ПАМЯТИ Александра Матвеевича Лазаревского: [Оттиск из изд. «Труды Черниговской губернской ученой архивной комиссии»]. – Чернигов: Типография Губ. правления, 1903. – 10 с.

18. ПАМЯТИ Александра Матвеевича Лазаревского //Труды Черниговской губернской ученой архивной комиссии. – Чернигов, 1903. – Вып. 5. – С. 13–20.

19. ПРОГРАММА для собирания сведений археологических, исторических и этнографических по Черниговской губернии Черниговской губернской ученой комиссии //Зем. сб. Чернигов. губ. – 1903. – № 1. – С. 1–30 (Прил.).

Співавт.: А.Н. Балака, П.М. Добровольський, Г.О. Коваленко, М.М. Коцюбинський, І.М. Руденко.

20. УНИАТСКИЕ архимандриты в Чернигове: [Оттиск из изд. «Труды Черниговской губернской ученой архивной комиссии»]. – Чернигов: Типография Губ. правления, 1903. – 10 с.

21. УНИАТСКИЕ архимандриты в Чернигове //Труды Черниговской губернской ученой архивной комиссии. – Чернигов, 1903. – Вып. 5. – С. 21–30.

1905

22. ЯКОВ Лизогуб – полковник Черниговский //Черниговский историко-археологический отрывной календарь на 1906 год. – Чернигов, 1905. – С. 442.

1906

23. ВИБОРИ //Громадська думка (Київ). – 1906. – №70 (28 берез.). – С. 3–4.

Без підпису.

Про обрання О.О. Муханова, О.О. Свечина та І.Л. Шрага депутатами І Державної думи.

24. ДОПИСИ //Громадська думка. – 1906. – №10 (12 січ.). – С. 4.

Підпис: А. В.

Інформ. про поширення у Чернігові провокаційних листівок з погрозами євреям від Всерос. союзу «Черной тучи».

25. ДОПИСИ //Громадська думка. – 1906. – №14 (17 січ.). – С. 3–4.

Без підпису.

Про відзначення річниці подій 9 січня та придушення селянських повстань у Чернігів. пов.

26. ДОПИСИ //Громадська думка. – 1906. – №36 (17 лют.) – С. 4.

Без підпису.

Політичне становище у місті напередодні виборів до Чернігів. міської думи.

27. ДОПИСИ //Громадська думка. – 1906. – №43 (24 лют.). – С. 4.

Без підпису.

Вибори депутатів І Держ. думи в Чернігові.

28. ДОПИСИ //Громадська думка. – 1906. – №68 (24 берез.). – С. 4.

Без підпису.

Про вихід 1-го номеру газети «Десна» 12 берез. 1906 р. накладом 2000 прим.

29. ДОПИСИ //Громадська думка. – 1906. – №73 (31 берез.). – С. 4.

Без підпису.

Про обрання голови Чернігів. міської думи.

30. ДОПИСИ //Громадська думка. – 1906. – №80 (9 квіт.). – С. 4.

Без підпису.

Характеристика одного з кандидатів на посаду чернігів. міського голови від чорносотенців і правих партій А.Г. Мацька.

31. ДОПИСИ //Громадська думка. – 1906. – №126 (3 черв.). – С. 4.

Без підпису.

Ситуація в Чернігові в контексті підготовки до XIV Всеросійського Археологічного з'їзду.

1908

32. ВОСПОМИНАНИЯ о В.Б. Антоновиче //Труды Черниговской губернской ученой архивной комиссии. – Чернигов, 1908. – Вып. 7. – С. 86–105.

33. ПАМЯТИ Владимира Бонифатиевича Антоновича //Труды Черниговской губернской ученой архивной комиссии. – Чернигов, 1908. – Вып. 7. – С. 145–153.

34. СПИСОК домовладельцев гор. Чернигова, с указанием валовой и чистой доходности имуществ их, как основы для взимания в 1908 году государственного налога и сбора в доход города. – Чернигов, 1908. – 98 с.

Підпис: Городской голова А. Верзилов.

Співавт.: П. Добровольський, Т. Зубович.

35. ТЫСЯЧЕЛЕТИЕ города Чернигова //Зем. сб. Чернигов. губ. – 1908. – №8. – С. 115–123.

Без підпису.

1910

36. П.М. ДОБРОВОЛЬСКИЙ (некролог) //Зем. сб. Чернигов. губ. – 1910. – №12. – С. 158–162.

1911

37. РЕЧЬ при открытии съезда //Труды Четырнадцатого Археологического съезда в Чернигове 1908. – М., 1911. – Т. 3. – С. 44–45.

38. ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ св. Димитрия, Митрополита Ростовского на Украине (1651–1701 гг.) – в Киеве, Чернигове, Батурине и Максаковском монастыре //Труды Черниговской губернской ученой архивной комиссии. 1909–1910. – Чернигов, 1911. – Вып. 8. – С. 9–23.

39. ПЁТР Михайлович Добровольский: биограф. очерк: [Оттиск из изд. «Труды Черниговской губернской ученой архивной комиссии»]. – Чернигов: Типография Губ. земства, 1911. – 12 с.

40. ПЁТР Михайлович Добровольский: (биограф. очерк) //Труды Черниговской губернской ученой архивной комиссии. 1909–1910. – Чернигов, 1911. – Вып. 8. – С. 195–204.

1918

41. ДВІ мови //Чернигов. зем. газета. – 1918. – №81–82 (19 окт.– 1 нояб.). – С. 12–13.

Підпис: А. В.

42. ШЕВЧЕНКІВСЬКИЙ і галицький «язики» //Чернигов. зем. газета. – 1918. – №85–86 (2–15 нояб.). – С. 10–11.

Підпис: А. В.

43. РЕЦ.: ЖУРНАЛ «Наше минуле» //Чернигов. зем. газета. – 1918. – №73–74 (21 сент. – 4 окт.). – С. 14–15. – [Рец. на журн. «Наше минуле»].

Підпис: А. В.

1919

44. К ОТКРЫТИЮ обществ[енной] библиотеки в Чернигове //Просвещение (Чернигов). – 1919. – №6 (июнь). – С. 19–20.

Підпис: А. В.

1925

45. НАУКОВЕ життя в Чернігові в 1914–1924 рр. //Україна. – 1925. – Кн. 3. – С. 180–183; Кн. 4. – С. 181–183.

Підпис: А. В.

1926

46. РЕЦ.: С.А. ГАТЦУК, Архив Борщовых. Опыт использования фамильных бумаг. 1917 //Україна. – 1926. – Кн. 1. – С. 153–155. – Рец. на кн.: Гатцук С.А. Архив Бощовых. Опыт использования фамильных бумаг. – Чернигов, 1917. – 28 с.

1928

47. АНТОНОВИЧ і Костомаров: з споминів //Україна. – 1928. – Кн. 6. – С. 82–83.

48. НАЙДАВНІШИЙ побут Чернігівської околиці //Чернігів і Північне Лівобережжя. – К., 1928. – С. 62–79.

49. ЧЕРНІГІВСЬКА українська громада. Спогади //Чернігів і Північне Лівобережжя. – К., 1928. – С. 463 – 487.

Співавт.: М.М. Грінченко.

1991

50. МОЇ спогади про чернігівських археологів //Укр. історик. – 1991. – №1–2. – С. 150–167.

1996

51. [ЛИСТИ А.В. Верзилова до Б.Д. Грінченка та М.М. Грінченко] /публ. Ю. Русанова //Сіверян. літопис (Чернігів). – 1996. – №6. – С. 7, 9, 10.

1997

52. ПАМ'ЯТИ Владимира Боніфатієвича Антоновича //Син України: Володимир Боніфатійович Антонович: у 3-х т. /[упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський]. – К., 1997. – Т. 1. – С. 71–74.

53. ВОСПОМИНАНИЯ об В.Б. Антоновиче //Син України: Володимир Боніфатійович Антонович: у 3-х т. /[упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський]. – К., 1997. – Т. 1. – С. 412–419.

54. МОЇ спогади про чернігівських археологів //Син України: Володимир Боніфатійович Антонович: у 3-х т. /[упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський]. – К., 1997. – Т. 1. – С. 419–421.

2003

55. ЛИСТ А.В. Верзилова до Лесі Українки від 20–23 серпня 1891 р. //Листи так довго йдуть...: знадоби архіву Лесі Українки в Слов'янській бібліотеці у Празі /[упоряд. С. Кочерга]. – К., 2003. – С. 128–130.

2008

56. ОТВЕТЫ [А. Верзилова] на циркулярную анкету для г. Чернигова /публ. О. Коваленка //Скарбниця української

культури: зб. наук. праць. – Чернігів, 2007–2008. – Вип. 10. – С. 108–114.

57. ОТВЕТЫ [А. Верзилова] на циркулярную анкету по Черниговскому округу /публ. О. Коваленка //Скарбниця української культури: зб. наук. праць. – Чернігів, 2007–2008. – Вип. 10. – С. 114–116.

НЕОПУБЛІКОВАНІ ПРАЦІ А.В. ВЕРЗИЛОВА

1924

58. АВТОБІОГРАФІЧНІ відомості. 1924 р. //Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, ф.Х, спр. 4930, 12 арк.

59. ДО БІОГРАФІЇ М.М. Коцюбинського. 1924 р. //Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, ф.Х, спр. 4931, 6 арк.

60. ЧЕРНІГІВ за старого режиму (1905–1917) //Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, ф.Х, спр. 11580, 132 арк.

1925

61. ВЕРБИЦЬКИЙ-АНТІОХОВ Микола Андрійович (біографія) //Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, ф. Х, спр. 4929, 4 арк.

62. ДОРОШЕНКО Ілля Петрович (біографія) //Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, ф.Х, спр. 4932, 1 арк.

1925–1927

63. В.Ф. АДАМЕНКО (1868–1920 рр.) та біографічні відомості про нього //Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, ф.Х, спр. 4927–4928, 5 арк.

1927

64. СПИСКИ діячів Чернігівщини //Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, ф.Х, спр. 4936–4937, 57 арк.

65. СПИСОК діячів Чернігівщини на букву «А» //Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, ф.Х, спр. 4938, 2 арк.

1928

66. І.М. ЛАГОДА (коротка біографія) //Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, ф.Х, спр. 4933, 16 арк.

1929

67. ФЕОДОСИЯ Степановна Шкуркина-Левитская (биографическая заметка к её юбилею) //Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, ф.Х, спр. 4939, 7 арк.

ПУБЛІКАЦІЇ ПРО А.В. ВЕРЗИЛОВА

1894

68. КАЛЕНДАРЬ Черниговской губернии на 1894 год /Изд. Чернигов. губ. стат. комитета. – Чернигов: Типография Губ. правления, 1893. – 423, VI с.

С. 375: А.В. Верзилов – секретар Чернігів. міської думи.

69. МЕСТНЫЕ известия //Чернигов. губ. ведомости. – 1894. – №216 (12 сент.). – Ч. неоф. – С. 4.

Член ревізійної комісії міської думи А.В. Верзилов був присутній під час закладання фундаменту будинку Пожежного товариства 11 верес. 1894 р.

70. ЧЕРНИГОВСКОЕ вольное пожарное общество //Чернигов. губ. ведомости. – 1894. – №182 (6 авг.). – Ч. неоф. – С. 4.

На загальних зборах Чернігів. вільного пожежного товариства 4 серп. 1894 р. А.В. Верзилов був обраний до складу його ревізійної комісії.

1899

71. ОТЧЁТ Черниговской общественной библиотеки за 1898 год //Зем. сб. Чернигов. губ. – 1899. – №6. – С. 3–23.

С. 21: На загальному зібранні членів Бібліотеки 25 березня 1898 р. була висловлена подяка особам, які здійснили пожертви на її користь грошима та книжками, в тому числі й А. В. Верзилову.

1901

72. КАЛЕНДАРЬ Черниговской губернии на 1902 год /Изд. Чернигов. губ. стат. комитета. – Чернигов: Типография Губ. правления, 1901. – 230 с.

С. 35, 37: Інформ. про посади, які А.В. Верзилов обіймав у 1901–1902 рр.

1902

73. КАЛЕНДАРЬ Черниговской губернии на 1903 год /Изд. Чернигов. губ. стат. комитета. – Чернигов: Типография Губ. правления, 1902. – 332; 238 с.

С. 36, 38: Інформ. про посади, які А.В. Верзилов обіймав у 1902–1903 рр.

1904

74. КАЛЕНДАРЬ Черниговской губернии на 1905 год /Изд. Чернигов. губ. стат. комитета. – Чернигов: Типография Губ. правления, 1904. – 338; 251 с.

С. 21, 24, 38: Інформ. про посади, які А.В. Верзилов обіймав у 1904–1905 рр.

75. ОТЧЁТ Черниговской губернской учёной архивной комиссии за 1903 год //Зем. сб. Чернигов. губ. – 1904. – №3. – С. 196–207.

С. 200: Згадка про доповіді А.В. Верзилова на засіданнях комісії «Униатские архимандриты в Чернигове» (8 берез. 1903 р.) та «Заметки о местной старине» (25 серп. 1903 р.).

1905

76. ОТ ИЗДАТЕЛЯ //Черниговский историко-археологический отрывной календарь на 1906 год. – Чернигов: Типография Губ. правления, 1905. – Без пагінації.

А.В. Верзилов – відп. за підготовку матеріалів до дат серпня 1906 р.

77. ТУТОЛМИН М. Т. Столетие Черниговской гимназии. 1805–1905: Краткая истор. записка /М.Т. Тутолмин. – Чернигов: Типография Губ. правления, 1906. – 516 с.

С. 395, 497: А.В. Верзилов – учень Чернігів. гімназії у 1879–1887 рр.

1906

78. ДОПИСИ //Громадська думка.– 1906.– №126 (3 черв.). – С. 4.

Участь А.В. Верзилова у підготовці XIV Всерос. Археологічного з'їзду у Чернігові.

79. НОВИЙ голова у Чернігові //Громадська думка.– 1906. – №90 (21 квіт.). – С. 3.

Новообраний чернігів. міський голова А.В. Верзилов.

80. ОТДЕЛ официальный //Чернигов. слово. – 1906. – №41 (21 дек.). – С. 1.

Наказом міністра внутрішніх справ по цивільному відомству №90 від 9 груд. 1906 р. міський голова А.В. Верзилов за вислугу років підвищений з колезького асесора у надвірні радники зі старшиством з 2 черв. 1906 р.

81. ХРОНИКА //Чернигов. слово. – 1906. – №34 (13 дек.). – С. 2.

Звернення чернігів. міського голови А.В. Верзилова до дільничих опікунів з проханням надати відом. про

нужденних мешканців Чернігова для обговорення питання на засіданні думи.

1907

82. ЗЕМСКИЕ известия (по Черниговской губернии) //Зем. сб. Чернигов. губ. – 1907. – №4. – С. 8–33.

С. 8: Нарада у Чернігів. губ. зем. управі 10 берез. 1907 р. з питань розробки Положення про з'їзд представників кооперативних установ Чернігів. губ., в роботі якої брав участь чернігів. міський голова А.В. Верзилов.

83. СПРАВОЗДАНИЯ Товариства «Просвіта» в Чернігові за 1907 рік. – Чернігів: Друкарня Губ. земства, 1908. – 35 с.

С. 1, 5, 6, 26: А.В. Верзилов – один із засновників і активних діячів Товариства «Просвіта» в Чернігові.

1908

84. ЖУРНАЛЫ заседаний Черниговской губернской учёной архивной комиссии //Труды Черниговской губернской архивной комиссии. 1906–1908. – Чернигов, 1908. – Вып. 7. – С. 51–85.

С. 56, 58, 60–63, 73–74: 12 верес. 1907 р. член комісії А.В. Верзилов узяв участь у обговоренні питань про першу літописну згадку про Чернігів, заснування бібліотеки та міського музею, присвяченого 1000-літтю Чернігова; 6 квітня 1908 р. зробив доповідь, присвячену В.Б. Антоновичу.

85. ИЗВЕСТИЯ XIV Археологического съезда в городе Чернигове. – 1908. – №1. – С. 1–6.

С. 5: А.В. Верзилов – делегат XIV Археологічного з'їзду від Чернігів. губ. вченої архівної комісії.

86. ИЗВЕСТИЯ XIV Археологического съезда в городе Чернигове. – 1908. – №2. – С. 7–12.

С. 9, 10: А.В. Верзилов – представник Чернігів. губ. вченої архівної комісії та Чернігів. міської управи.

87. ИЗВЕСТИЯ XIV Археологического съезда в городе Чернигове. – 1908. – №3. – С. 13–27.

С. 13, 16–17: Інформ. про участь А.В. Верзилова в урочистому відкритті з'їзду 1 серп. 1908 р. та його виступ з вітальною промовою.

88. ИЗВЕСТИЯ XIV Археологического съезда в городе Чернигове. – 1908. – №4. – С. 29–45.

С. 45: Під час вечірнього засідання 7 серп. 1908 р. А.В. Верзилов був почесним головою секції «Древности историко-географические и этнографические».

89. ИЗВЕСТИЯ XIV Археологического съезда в городе Чернигове. – 1908. – № 7. – С. 87–117.

С. 97: Під час вечірнього засідання 7 серп. 1908 р. А.В. Верзилов був почесним головою секції «Древности историко-географические и этнографические».

90. ИЗВЕСТИЯ XIV Археологического съезда в городе Чернигове. – 1908. – №8. – С. 119–163.

С. 147, 150, 154: 12 серп. 1908 р. А.В. Верзилов був присутній на заключному засід. XIV Археологічного з'їзду. В «Отчете о деятельности Съезда» його голова графиня П.С. Уварова висловила глибоку вдячність за плідну роботу членам Чернігів. попереднього комітету по влаштуванню з'їзду А.В. Верзилу, І.В. Круковському та П.М. Добровольському.

91. КРАТКИЙ отчет об организации и деятельности Черниговского предварительного комитета по устройству XIV Археологического съезда //Труды Черниговского предварительного комитета по устройству XIV Археологического съезда в Чернигове. – Чернигов, 1908. – С. 1–8.

С. 4: Створення Чернігів. попереднього комітету по влаштуванню XIV Всерос. Археологічного з'їзду. 22 трав. (1 черв.) 1906 р. головою комітету було обрано М.Д. Корвольського-Гриневського, а його заступниками В.О. Круковського та А.В. Верзилова.

92. N. Археологический съезд в г. Чернигове /N. //Чернигов. епарх. известия. – 1908. – №17 (1 сент.). – Ч. неоф. – С. 681–688.

С. 686: 1 верес. А.В. Верзилов від імені Чернігів. міської думи привітав учасників XIV Всерос. Археологічного з'їзду.
93. N. ЮБИЛЕЙНЫЕ празднества г. Чернигова /N. //Чернигов. епарх. известия. – 1908. – №16 (15 авг.) – Ч. неоф. – С. 653– 661.

С. 658: 6 серп. 1908 р. під час святкування 1000-ліття Чернігова у залі Дворянського зібрання чернігів. міський голова А.В. Верзилов відкрив урочисте зібрання та виступив з промовою.

94. ЧЕРНИГОВСКОЕ собрание //Зем. сб. Чернигов. губ. – 1908. – №10. – С. 72–75.

С. 73: 30 верес. 1908 р. на засіданні Чернігів. повітового зем. зібрання обговорювалося порушене чернігів. міським головою А.В. Верзиловим питання про прокладання залізничної колії Жлобин – Київ через Чернігів. Зібрання підтримало клопотання міської думи.

1909

95. ДОБРОВОЛЬСКИЙ П. Городские выборы в Чернигове /П. Добровольский //Зем. сб. Чернигов. губ. – 1909. – №5. – С. 103–107.

С. 103: Інформ. про вибори до міської думи та список новообраних гласних, серед яких згаданий А.В. Верзилов.

96. ЗЕМСКИЕ известия (по Черниговской губернии) //Зем. сб. Чернигов. губ. – 1909. – №7–8. – С. 38–43.

С. 38, 42: Участь А.В. Верзилова у закладці залізобетонного мосту через р. Десну 19 лип. 1909 р.

97. КАЛЕНДАРЬ Черниговской губернии на 1910 год /изд. Чернигов. губ. стат. комитета. – Чернигов: Типография Губ. правления, 1910. – III, 120, 353 с.

С. 9, 25, 29, 39, 44, 47, 54, 55, 56; 299: Інформ. про посади, які обіймав А.В. Верзилов у 1909–1910 рр. як міський голова в органах місцевої влади та громад. організаціях.

1910

98. КАЛЕНДАРЬ Черниговской губернии на 1911 год /изд. Чернигов. губ. стат. комитета. – Чернигов: Типография Губ. правления, 1910. – 376 с.

С. 9, 28, 31, 43, 50, 53, 60, 61, 62, 318: Інформ. про посади, які обіймав А.В. Верзилов у 1910–1911 рр. як міський голова в органах місцевої влади та громад. організаціях.

99. ЛИТЕРАТУРНО-ВОКАЛЬНОЕ утро в мужской гимназии памяти А.С. Хомякова //Чернигов. слово. – 1910. – №1149 (16 нояб.). – С. 3.

14 листоп. 1914 р. А.В. Верзилов узяв участь у вшануванні пам'яті поета О.С. Хомякова у Чернігів. чоловічій гімназії.

100. ОБЩИНА сестер милосердия Св. Феодосия //Чернигов. слово. – 1910. – №906 (9 янв.). – С. 2.

8 січ. 1910 р. на засіданні Комітету Общини сестер милосердя Св. Феодосія було обрано Опікунську раду та ревізійну комісію, до складу яких увійшов А.В. Верзилов.

101. СОБРАНИЕ городских страхователей //Чернигов. слово. – 1910. – №901 (1 янв.). – С. 2.

30 груд. 1910 р. у приміщенні міської думи під головуванням А.В. Верзилова відбулося засідання Чернігів. міського страхового від пожеж товариства.

102. СОБРАНИЕ членов Благотворительного общества //Чернигов. слово. – 1910. – №904 (6 янв.). – С. 2.

4 січ. 1910 р. у будинку губернатора відбулось загальне зібрання членів Чернігів. Благодійного товариства, на якому А.В. Верзилова було обрано до складу його правління.

103. ЧЕРНИГОВСКОЕ общество патроната //Зем. сб. Чернигов. губ. – 1910. – №8. – С. 130–132.

С. 132: Участь А.В. Верзилова у діяльності Товариства, створеного 22 лип. 1909 р. для опіки над звільненими з місць позбавлення волі.

1911

104. ЖУРНАЛЫ заседаний Черниговской губернской учёной архивной комиссии //Труды Черниговской губернской архивной комиссии 1909–1910. – Чернигов, 1911. – Вып. 8. – С. 49–70.

С. 50–51, 55, 62–63, 68: Участь А.В. Верзилова у засіданнях Чернігів. губ. вченої архівної комісії 25 верес. та 7 груд. 1908 р.

105. ПРОТОКОЛЫ заседаний Московского предварительного комитета XIV Археологического съезда //Труды Четырнадцатого Археологического съезда в Чернигове 1908. – М., 1911. – Т. 3. – С. 1–136.

С. 1, 8, 10–11, 21, 35–38, 44–45, 85, 119–120, 126: Участь делегата від Чернігів. губ. вченої архівної комісії А.В. Верзилова у засіданнях Москов. попереднього комітету по влаштуванню XIV Археологічного з'їзду 7–9 лют. 1906 р. та у роботі Чернігів. попереднього комітету; промова під час відкриття З'їзду; головування на засіданні секції «Древности исторические и этнографические» і участь у обговоренні доповідей та закритті З'їзду.

1912

106. РЕАЛЬНОЕ училище //Чернигов. слово. – 1912. – №1575 (18 мая.). – С. 2.

14 трав. 1912 р. у Чернігів. реальному училищі на урочистостях з нагоди освячення прапора цього навчального закладу був присутній чернігів. міський голова А.В. Верзилов.

1913

107. ВЫБОРЫ гласных Черниговской городской думы //Чернигов. зем. неделя. – 1913. – №7 (26 апр.). – С. 6.

19–21 квіт. 1913 р.: вибори гласних міської думи на 1913–1917 рр., у тому числі й А.В. Верзилова.

108. ВЫБОРЫ земских гласных в Черниговском уезде //Чернигов. зем. неделя. – 1913. – №26 (6 сент.). – С. 7.

Участь А.В. Верзилова у виборах гласних до Чернігів. повітового зем. зібрання 27–28 серп. 1913 р.

109. ЗЕМСКАЯ и городская хроника Черниговской губернии //Чернигов. зем. неделя. – 1913. – №36 (15 нояб.). – С. 5.

Інформ. про затвердження чернігів. міського голови А.В. Верзилова на посаді на 1913–1917 рр.

110. ПРЕДВЫБОРНОЕ собрание избирателей гласных в Черниговскую городскую думу //Чернигов. зем. неделя – 1913. – №4 (5 апр.). – С. 6–9.

Звіт чернігів. міського голови А.В. Верзилова за 1909–1913 рр. та його обговорення.

111. ЧЕРНИГОВСКАЯ городская дума //Чернигов. зем. неделя. – 1913. – №14 (14 июня.). – С. 8–9.

6 черв. 1913 р. на засіданні Чернігів. міської думи А.В. Верзилова було переобрано її очільником.

112. ЧЕРНИГОВСКАЯ городская дума //Чернигов. зем. неделя. – 1913. – №38 (29 нояб.). – С. 4–6.

На засіданнях міської думи 22 та 27 листоп. 1913 р. було звинувачено А.В. Верзилова та члена управи В.І. Харченка у зловживаннях під час здачі в оренду міської землі та заготівлі дров для потреб міста. Після тривалих дебатів дума висловила ся проти притягнення їх до відповідальності.

113. ЧЕРНИГОВСКАЯ дума //Чернигов. зем. неделя – 1913. – №30 (4 окт.). – С. 5.

Надзвичайне засідання думи 2 жовт. 1913 р. під головуванням А.В. Верзилова, на якому він звітував про участь у з'їзді міських діячів, що відбувся у Києві.

114. ЧЕРНИГОВСКАЯ дума //Чернигов. зем. неделя – 1913. – №39 (6 дек.). – С. 5–6.

С. 5: На засіданні думи 28 листоп. 1913 р. ревізійна комісія звинуватила А. В. Верзилова у неналежному контролі за діяльністю підвідомчих установ.

115. ЧЕРНИГОВСКАЯ дума //Чернигов. зем. неделя – 1913. – №40 (13 дек.). – С. 5.

Засідання думи 11 груд. 1913 р. під головуванням А.В. Верзилова, на якому заступником директора Чернігів. міського громадського банку було обрано його дядька М.Д. Верзилова.

1914

116. ДО 100-річчя з дня народження Т.Г. Шевченка //Чернигов. зем. неделя. – 1914. – №9 (28 февр.). – С. 7.

26 лют. 1914 р. на засіданні міської думи А.В. Верзилов виступив з промовою, присвяченою 100-літтю від дня народження Т.Г. Шевченка і запропонував розглянути питання щодо вшанування поета.

117. КАЛЕНДАРЬ Черниговской губернии на 1915 год /изд. Чернигов. губ. стат. комитета. – Чернигов: Типография Губ. правления, 1914. – 462 с.

С. 7, 9, 10, 33, 34, 35, 38, 43, 48, 51, 57, 58, 60, 67, 68, 70, 389: Інформ. про посади, які А. В. Верзилов займав у 1914–1915 рр. як міський голова в органах місцевої влади та громадських організаціях.

118. СОДЕРЖАНИЕ Черниговской женской гимназии Н.Н. Заостровской //Чернигов. зем. неделя. – 1914. – №6 (7 февр.). – С. 10.

Інформ. про затвердження А.В. Верзилова членом Опікунської ради цієї гімназії.

119. ЧЕРНИГОВСКАЯ городская дума //Чернигов. зем. неделя. – 1914. – №9 (28 февр.). – С. 7.

Інформ. про засідання думи 26 лют. 1914 р. під головуванням А.В. Верзилова, на якому обговорювалося питання про будівництво міської каналізації.

120. ЧЕРНИГОВСКАЯ городская дума //Чернигов. зем. неделя. – 1914. – №24 (13 июня). – С. 6.

11 черв. 1914 р.: на засіданні думи А.В. Верзилов доповів про будівництво казарм для Уральського полку, який прибув до Чернігова.

1915

121. БЕСПЛАТНАЯ прививка оспы //Чернигов. слово. – 1915. – №2369 (7 марта.). – С. 3.

Розпорядження чернігів. міського голови А.В. Верзилова щодо безкоштовного щеплення віспи усім охочим в Чернігів. міській лікарні.

122. ДОКЛАД городского головы А.В. Верзилова о решении Московского съезда городов об оказании помощи инвалидам, потерявшим на войне полную или частичную трудоспособность //Чернигов. слово. – 1915. – №2603 (18 дек.). – С. 3.

123. ЖУРНАЛЫ заседаний Черниговской губернской учёной архивной комиссии //Труды Черниговской губернской ученой архивной комиссии. – Чернигов, 1915. – Вып. 11. – С. 193–213.

С. 65, 68, 193, 194, 198: Інформ. про засідання комісії 27 берез. та 4 квіт. 1910 р., у яких брав участь А.В. Верзилов.

124. ЗАСЕДАНИЕ Черниговской городской думы //Чернигов. слово. – 1915. – №2362 (27 февр.). – С. 4.

Доповідь А.В. Верзилова про рішення Союзу міст щодо допомоги хворим і пораненим воїнам.

125. ЗЕМСКАЯ и городская хроника Черниговской губернии. Черниговская дума //Чернигов. зем. неделя. – 1915. – №9 (27 февр.). – С. 3.

25 лют. 1915 р. на засіданні міської думи А.В. Верзилов доповів про свою участь у З'їзді представників міст у Москві 13–15 лют., на якому обговорювалися питання допомоги пораненим воїнам.

126. ЗЕМСКАЯ и городская хроника Черниговской губернии //Чернигов. зем. неделя. – 1915. – №30 (24 июля). – С. 3–4.

С. 3: Інформ. про головування А.В. Верзилова на нараді місцевих торгівців та промисловців з питання мобілізації

промислового потенціалу Чернігова для потреб оборони та створення з цією метою місцевого відділу дрібної та середньої промисловості.

127. СОБРАНИЕ членов Общества вспомоществования нуждающимся учащимся низших учебных заведений Чернигова //Чернигов. слово. – 1915. – №2373 (12 марта). – С. 3.

На зібранні головував А.В. Верзилов.

128. ЧЕРНИГОВСКАЯ городская дума //Чернигов. зем. неделя – 1915. – №32 (7 авг.). – С. 4.

Надзвичайне засідання міської думи 1 серп. 1915 р., на якому А.В. Верзилов доповів про рішення Сенату щодо затвердження гласними 8 осіб, в тому числі й його самого.

129. ЧЕРНИГОВСКАЯ городская дума //Чернигов. зем. неделя – 1915. – №34 (21 авг.). – С. 4.

13 серп. 1915 р. на засіданні думи А.В. Верзилов запропонував запросити фахівця-торфмейстера для обстеження боліт з метою видобутку торфу.

130. ЧЕРНИГОВСКАЯ городская дума //Чернигов. зем. неделя. – 1915. – №39 (25 сент.). – С. 3–4.

16 верес. 1915 р. А.В. Верзилов виступив з доповіддю про участь у 3-у з'їзді представників Всерос. союзу міст, який відбувся в Москві 7–9 верес. 1915 р.

131. ЧЕРНИГОВСКАЯ городская дума //Чернигов. зем. неделя – 1915. – №51 (18 дек.). – С. 3.

На засіданні думи 9–11 груд. 1915 р. А.В. Верзилов ознайомив гласних з кошторисом на 1916 р.

1916

132. ЧЕРНИГОВСКАЯ городская дума //Чернигов. зем. неделя. – 1916. – №4 (22 янв.). – С. 4.

13 січ. 1916 р. чернігів. міський голова А.В. Верзилов довів до присутніх повідомлення губернатора про «высочайшее соизволение» на приєднання до м. Чернігова поселень Глібовщини та Ганжовщини.

133. ЧЕРНИГОВСКАЯ городская дума //Чернигов. зем. неделя. – 1916. – №5 (29 янв.). – С. 4.

На засіданні думи 20 січ. 1916 р. чернігів. міський голова А.В. Верзилов виступив з промовою про життя та діяльність померлого гласного думи М.М. Ждановича, колишнього заступника голови Чернігів. міського громадського банку. Дума також обговорила і ухвалила рішення про проведення підготовчих робіт щодо будівництва в місті каналізації.

134. ЧЕРНИГОВСКАЯ городская дума //Чернигов. зем. неделя. – 1916. – №20 (13 мая). – С. 5.

На засіданні думи 4 трав. 1916 р. чернігів. міський голова А.В. Верзилов вніс на розгляд питання про заборону торгівлі виноградним вином, але дума відхилила цю пропозицію. Водночас були встановлені нові ціни на цеглу міського заводу і ухвалено рішення про розміщення евакуйованої до Чернігова Варшавської 5-ї гімназії у приміщенні училища, побудованого на честь 300-річчя царювання Дому Романових.

1917

135. ВЫБОРЫ делегата //Чернигов. зем. газета. – 1917. – №71 (15 сент.). – С. 2.

Обрання А.В. Верзилова міською думою делегатом на нараду представників демократичних організацій, що мала відбутися в Петрограді 12 вересня 1917 р.

136. ВЫБОРЫ //Чернигов. зем. газета. – 1917. – №68 (5 сент.). – С. 3.

На виборах керівництва Чернігівської міської думи 28 серп. 1917 р. міським головою обрано лікаря, есера П.Я. Соколова (47 проти 3), його заступниками – старшим – укр. соціаліста-федераліста А.В. Верзилова (50 проти 0), молодшим – зоотехніком, кадета І.М. Владикіна.

137. 9 КВІТНЯ у Чернігові //Чернигов. зем. газета. – 1917. – №30 (14 апр.). – С. 11.

9 квіт. 1917 р. була відправлена панахида по М.М. Коцюбинському, яка переросла в українську маніфестацію. Її учасники прийшли до міської думи, де їх привітав А.В. Верзилов, якому було вручено український прапор.

138. К. В. Учительський з'їзд в Чернігові /В.К. //Чернигов. зем. газета. – 1917. – №41 (2 черв.). – С. 5–7.

С. 5: На Учительському з'їзді 5 трав. 1917 р. А.В. Верзилов виступив з доповіддю «Етнографічний склад людності на Чернігівщині».

139. МЕСТНАЯ жизнь //Чернигов. край. – 1917. – №3 (12 окт.). – С. 4.

11 жовт. 1917 р. А.В. Верзилов узяв участь у першому засіданні Комітету по боротьбі з анархією під головуванням губ. комісара Д.І. Дорошенка.

140. НЕДІЛЬНА школа для козаків //Чернигов. край. – 1917. – №14 (25 окт.). – С. 4.

Інформ. про лекції А.В. Верзилова з історії України та укр. літератури для козаків Українського чернігівського гарнізону в щойно відкритій недільній вечірній школі.

141. ПЕРША українська гімназія на Чернігівщині //Чернигов. край. – 1917. – №13 (24 окт.). – С. 3.

25 верес. 1917 р. у Чернігові було відкрито укр. гімназію, яку очолив А.В. Верзилов.

142. ПЕРШІ загальні збори Чернігівської «Просвіти» //Чернигов. зем. газета. – 1917. – №34 (28 апр.). – С. 4–5.

24 квіт. 1917 р. А.В. Верзилов у залі Дворянського зібрання відкрив та привітав перші загальні збори «Просвіти», на яких був обраний одним з 15 членів її Ради.

143. СОБРАНИЕ городской думы 15-го ноября //Чернигов. край. – 1917. – №34 (17 нояб.). – С. 4.

Інформ. про делегування товариша чернігів. міського голови А.В. Верзилова і гласних думи М.П. Савицького та Г.С. Зубка на крайовий з'їзд Союзу міст у Києві 19 листоп. 1917 р.

144. СОБРАНИЕ городской думы //Чернигов. край. – 1917. – №45 (2 дек.). – С. 3.

1 груд. 1917 р. на засіданні Чернігів. міської думи А.В. Верзилов виступив у зв'язку з наступом більшовиків і закликів підтримати укр. владу на місцях, захистити її від анархії.

145. ТОРЖЕСТВЕННОЕ собрание городской думы 28 ноября //Чернигов. край. – 1917. – №42 (29 нояб.). – С. 4.

28 листоп. 1917 р. у приміщенні Чернігів. чоловічої гімназії на урочистому засіданні Чернігів. міської думи, присвяченому початку роботи Всерос. Установчих зборів, А.В. Верзилов виступив з доповіддю про історичне значення цієї події.

146. УКРАЇНСЬКА маніфестація у Чернігові //Чернигов. зем. газета. – 1917. – №72 (19 сент.). – С. 3–4.

С. 4: 8 верес. 1917 р. з нагоди затвердження Тимчасовим урядом Генерального Секретаріату на майдані біля Спасо-Преображенського собору в Чернігові відбулась укр. маніфестація, на якій виступили чернігів. губ. комісар Д.І. Дорошенко, голова окружного суду І.Л. Шраг і товариш міського голови А.В. Верзилов.

147. УКРАЇНСЬКІ збори в Чернігові //Чернигов. зем. газета. – 1917. – №24 (24 марта). – С. 5–6.

С. 6: Чернігів. міський голова А.В. Верзилов привітав відкриття перших Українських зборів, скликаних радою Чернігівського товариства українських поступовців 18 берез. 1917 р. у залі міської думи.

148. УКРАЇНСЬКІ збори у Чернігові //Чернигов. зем. газета. – 1917. – №37 (19 трав.). – С. 5–7.

С. 6–7: Інформ. про збори, скликані громадою укр. автономістів-федералістів у Чернігові 30 квіт. 1917 р., на яких А.В. Верзилов виступив з доповіддю про автономію.

149. УКРАЇНСЬКИЙ з'їзд у Чернігові //Чернигов. зем. газета. – 1917. – №46 (20 июня). – С. 7–10.

С. 8: Чернігів. міський голова А.В. Верзилов привітав делегатів Українського з'їзду, який розпочав роботу 8 черв. 1917 р. в Чернігові.

150. УЧИТЕЛЬСЬКИЙ з'їзд в Чернігові //Чернигов. зем. газета. – 1917. – №41 (2 юня). – С. 5–7.

С. 5: 5 квіт. 1917 р. на Учительському з'їзді в Чернігові А.В. Верзилов виступив з доповіддю «Етнографічний склад людності на Чернігівщині».

151. ЧЕРНИГОВСКАЯ городская дума //Чернигов. зем. газета. – 1917. – №19 (5 марта). – С. 7.

Інформ. про надзвичайне засідання міської думи 1 берез. 1917 р., на якому чернігів. міський голова А.В. Верзилов запропонував вшанувати пам'ять померлих громадських діячів В.М. Хижнякова та П.І. Голубова.

152. ЧЕРНИГОВСКАЯ городская дума //Чернигов. зем. газета. – 1917. – №21 (13 марта). – С. 4–5.

Інформ. про засідання міської думи 8–9 берез. 1917 р., на другий день якого А.В. Верзилов привітав голову Комітету громад. організацій І.Л. Шрага, залученого до складу думи на правах гласного, «как борца за свободу, как верного сына Украины». А.В. Верзилов був також обраний представником думи до складу губ. продовольчого комітету.

153. ЧЕРНИГОВСКИЙ комитет общественных организаций //Чернигов. зем. газета. – 1917. – №21 (13 марта). – С. 3–4.

С. 4: Інформ. про засідання Чернігів. комітету громад. організацій 8 та 10 берез. 1917 р., членом якого був А.В. Верзилов.

154. ЧЕРНИГОВСКИЙ народный университет //Чернигов. край. – 1917. – №7 (17 окт.). – С. 1–2.

С. 2: 6 лип. 1917 р. на об'єднаному засіданні комісії «Займа Свободи» та представників Чернігів. міського учительського союзу було ухвалено рішення про заснування Чернігів. народного ун-ту. Для розробки статуту ун-ту було обрано комісію на чолі з П.Я. Дорошенком, до складу якої увійшов А.В. Верзилов.

1918

155. ВЕЧЕР в честь 3-го Українського ім. Богуна полка //Черниговский край. – 1918. – №41 (22 марта–4 апр.). – С. 3–4.

С. 4: 1 квіт. 1918 р. у приміщенні «Просвіти» чернігів. міський голова А.В. Верзилов від імені думи привітав вояків 3-го Українського імені Богуна полку, який прибув до Чернігова.

156. ВЕЧІРКА //Чернигов. зем. газета. – 1918. – №67–68 (31 авг. – 13 сент.). – С. 3.

8 верес. 1918 р. на організованому чернігів. «Просвітою» вечорі, присвяченому пам'яті І.С. Мазепи, А.В. Верзилов ознайомив присутніх з життям та діяльністю гетьмана.

157. ВЕЧЕР пам'яті Л. Ів. Глебова //Чернигов. мысль. – 1918. – №126 (28 нояб.) – С. 3–4.

С. 3: Виступ директора Чернігів. укр. гімназії А.В. Верзилова на літ.-музичному вечірі 24 листоп. 1918 р., присвяченому пам'яті Л.І. Глібова.

158. ВЕЧІР пам'яті Ів. Нечуя-Левицького //Рада. – 1918. – №66 (24 квіт.). – С. 3.

Повідомлення про вечір пам'яті І.С. Нечуя-Левицького в Чернігові, на якому А.В. Верзилов виступив з доповіддю про життя і творчість письменника та зачитав уривки з його творів.

159. ВЫБОРЫ гласных Черниговского губернского земского собрания //Чернигов. край. – 1918. – №37 (30 марта). – С. 3.

Інформ. щодо виборів губ. гласних від Чернігів. міської думи 30 берез. 1918 р. У списку осіб, запропонованих для обрання від міського самоврядування, згадано А.В. Верзилова.

160. ВЫБОРЫ земских гласных //Чернигов. зем. газета. – 1918. – №25–26 (30 марта–12 апр.). – С. 3.

Інформ. про обрання Чернігів. міською думою 17 (30) берез. 1918 р. А.В. Верзилова, О.О. Бакуринського та І.З. Брезгіна гласними Чернігів. губ. земського зібрання.

161. ВЫБОРЫ земских гласных в Чернигове //Чернигов. край. – 1918. – №41 (4 апр. (22 марта)). – С. 3.

Информ. про обрання Чернігів. міською думою 17 (30) берез. 1918 р. А.В. Верзилова, О.О. Бакуринського та І.З. Брезгіна гласними Чернігів. губ. земського зібрання.

162. ВЫБОРЫ мировых судей //Чернигов. край. – 1918. – №34 (27 (14) марта). – С. 3.

13 (26) берез. 1918 р. Чернігів. міська дума обрала А.В. Верзилова, О.О. Бакуринського, М.П. Савицького, П.Я. Соколова та І.Г. Рашевського почесними мировими суддями.

163. ГАЛИН Ф. Черниговская городская дума /Ф. Галин //Чернигов. зем. газета. – 1918. – №33–34 (27 апр. (10 мая)). – С. 6–7.

С. 7: 24 квіт. 1918 р. на позачерговому засіданні Чернігів. міської думи А.В. Верзилов (від українців), І.З. Брезгін (від соціалістичного блоку) та А.М. Сац (від кадетів) обрані представниками думи на Всеукр. з'їзд міст.

164. ГАЛИН Ф. Черниговское губернское земское собрание /Ф. Галин //Чернигов. зем. газета. – 1918. – №39–40 (25 мая). – С. 4–8.

С. 7: 27 (14) квіт. 1918 р. гласний А.В. Верзилов узяв участь в обговоренні питання про видання «Земской газеты».

165. ГАЛИН Ф. Черниговское очередное губернское земское собрание (Окончание) /Ф. Галин //Чернигов. зем. газета. – 1918. – №31–32 (20 апр. (3 мая)). – С. 6–8.

С. 6, 8: На засіданні Чернігів. губ. зем. зібрання 20 (7) квіт. 1918 р. гласний А.В. Верзилов узяв участь у обговоренні доповіді управи «Про підвищення плати за лікування соматичних і психічних хворих у губернській земській лікарні», а 21 (8) квіт. виступив з доповіддю «з питання про приміщення для чернігівських музеїв старожитностей у випадку їх об'єднання».

166. ГЛІБОВСЬКЕ свято //Чернигов. зем. газета. – 1918. – №93–94 (13 дек. (30 нояб)). – С. 7.

30 листоп. 1918 р. у залі Чернігів. губ. управи відбулося засідання Чернігів. губ. вченої архівної комісії з нагоди 25-х роковин смерті Л.І. Глібова, на якому А.В. Верзилов ознайомив присутніх з життям письменника та його зв'язками з Чернігів. громадою.

167. ЗАСЕДАНИЕ архивной комиссии //Чернигов. мысль. – 1918. – №130 (3 дек.). – С. 3.

Засідання 30 листоп. 1918 р. під головуванням А.В. Верзилова було присвячене пам'яті Л.І. Глібова.

168. ЗАСЕДАНИЕ архивной комиссии //Чернигов. мысль. – 1918. – №134 (8 дек.). С. 3.

Засідання 8 груд. 1918 р. під головуванням А.В. Верзилова, на якому він виступив з доповіддю «Генезис и эволюция творчества Л.И. Глебова».

169. ЗАСЕДАНИЕ архивной комиссии //Чернигов. мысль. – 1918. – №136 (11 дек.). – С. 3.

На засіданні комісії під головуванням А.В. Верзилова було ухвалено рішення про встановлення пам'ятника Л.І. Глібову, а також про включення А.В. Верзилова до складу комісії з розробки цього питання.

170. ЗАСЕДАНИЕ городской думы //Чернигов. край. – 1918. – №35 (28 марта). – С. 3.

12(25) берез. 1918 р. А.В. Верзилову разом з М.П. Савицьким та І.М. Владикіним було доручено з'ясувати у губ. адміністрації причини арешту гласної думи С.І. Соколовської.

171. ЗАСЕДАНИЕ городской думы 5 августа //Чернигов. мысль. – 1918. – №39 (8 авг.). – С. 2.

Під головуванням А.В. Верзилова Чернігів. міська дума вшанувала пам'ять вбитого міністра освіти І.М. Стешенка та надіслала вітальну телеграму письменнику В.Г. Короленку з нагоди його 65-літнього ювілею.

172. ЗБОРИ українців //Чернигов. зем. газета. – 1918. – №19–20 (22 марта). – С. 3.

3 (16) берез. 1918 р. на зборах представників укр. партій та громад. організацій А.В. Верзилов та І.О. Коновал виступили з доповідями про необхідність створення укр. військової ради.

173. КАК живет город. Собрание социал-федералистов //Чернигов. мысль. – 1918. – №27 (25 июля). – С. 2.

Інформ. про з'їзд Чернігів. осередку Української партії соціалістів-федералістів 25 лип. 1918 р., на якому мав виступити А.В. Верзилов.

174. К ВОПРОСУ об украинизации школ //Черниговская земля. – 1918. – №16 (29 сент.). – С. 2.

Інформ. про головування А.В. Верзилова на нараді учителів міських початкових шкіл з питання їх українізації.

175. К ВОПРОСУ открытия ветеринарного института в Чернигове //Чернигов. земля. – 1918. – №21 (5 окт.). – С. 3.

Інформ. про результати перебування чернігів. делегації у складі О.О. Свечина, А.В. Верзилова та О.О. Бакуринського у Міністерстві нар. освіти в Києві з приводу відкриття в Чернігові ветеринарного ін-ту.

176. К ПОЕЗДКЕ городского головы в Киев //Чернигов. земля. – 1918. – №3 (10 сент.). – С. 2.

Інформ. про перебування А.В. Верзилова у Києві з питань забезпечення Чернігова продовольчими товарами і предметами широкого вжитку.

177. МЕСТНАЯ жизнь. Городские дела. Заседание думы //Чернигов. земля. – 1918. – №42 (1 нояб.). – С. 2.

31 жовт. 1918 р. на засіданні Чернігів. міської управи під головуванням А.В. Верзилова розглядалися питання життєдіяльності міста.

178. МЕСТНАЯ жизнь. Городские дела. Заседание думы. //Чернигов. земля. – 1918. – №47 (8 нояб.). – С. 2.

6 листоп. 1918 р. на засіданні Чернігів. міської управи А.В. Верзилов та І.П. Яснопольський були обрані делегатами з'їзду з питань позашкільної освіти, що мав відбутися в Києві 28–30 груд. 1918 р.

179. МЕСТНАЯ жизнь. Заседание городской украинской рады //Чернигов. край. – 1918. – №39 (2 апр. (20 марта). – С. 5.

30 берез. 1918 р. на другому засіданні Чернігів. укр. ради відбулися вибори виконавчого органу – міської української управи, до складу якої увійшов А.В. Верзилов.

180. МЕСТНАЯ жизнь. Общества и собрания. Заседание архивной комиссии //Чернигов. земля. – 1918. – №72 (8 дек.). – С. 3.

8 груд. 1918 р. у приміщенні Чернігів. міської думи під головуванням А.В. Верзилова відбулося чергове засідання Чернігів. губ. вченої архівної комісії, на якому він виступив з доповіддю «Генезис и эволюция творчества Л.И. Глебова».

181. ОБЩЕСТВА и собрания //Черниговская земля. – 1918. – №26 (12 окт.). – С. 2.

10 жовт. 1918 р. А.В. Верзилов провів засідання Бюро з позашкільної освіти.

182. ОБЩЕСТВА и собрания //Чернигов. земля. – 1918. – №27 (13 окт.). – С. 2.

11 жовт. 1918 р. на засіданні Санітарно-епідеміологічної ради для боротьби з епідемією «іспанки» за участю міського голови А.В. Верзилова було ухвалено рішення про відкриття лікарні для інфекційних хворих.

183. О ССУДЕ городу Чернигову //Чернигов. земля. – 1918. – №3 (10 сент.). – С. 2.

Про перебування чернігів. міського голови А.В. Верзилова у Києві з питань отримання державної позики у розмірі 500000 руб.

184. ОТКАЗ П.Я. Соколова от должности городского головы //Чернигов. край. – 1918. – № 26 (15 марта). – С. 3.

28 лют. (13 берез.) 1918 р. на засіданні Чернігів. міської думи П.Я. Соколова, згідно з його заявою, було звільнено з посади міського голови. А.В. Верзилов подякував П.Я. Соколову за його плідну діяльність. Виконуючим обов'язки міського голови згідно законодавства став його перший заступник А.В. Верзилов.

185. ПАРТІЯ українських соціалістів-федералістів по Чернігівщині //Рада (Київ). – 1918. – №2 (4 січ.). – С. 4.

Передвиборча програма Укр. партії соціалістів-федералістів зі списком членів партії, котрі балотувалися до Українських Установчих зборів, серед яких під №6 згадується А.В. Верзилов.

186. СОБРАНИЕ городской думы //Чернигов. край. – 1918. – №8 (12 янв.). – С. 4.

10 січ. 1918 р. на засіданні Чернігів. міської думи заступник голови А.В. Верзилов відмовився від посади голови Чернігів. міського комітету громад. безпеки.

187. СОБРАНИЕ городской думы //Чернигов. край. – 1918. – №35 (28 (15) марта). – С. 3.

12 (25) берез. 1918 р. А.В. Верзилову разом з М.П. Савицьким та І.М. Владикіним було доручено з'ясувати у губ. адміністрації причини арешту гласної думи С.І. Соколовської.

188. ХРОНИКА //Чернигов. земля. – 1918. – №33 (22 окт.). – С. 2.

Інформ. про перебування міського голови А.В. Верзилова у Києві у справах міського господарства.

189. ЧЕРНИГОВ //Чернигов. мысль. – 1918. – №126 (28 нояб.). – С. 3.

Повідомл. про прилюдне засідання Чернігів. губ. вченої архівної комісії 30 листоп. 1918 р., присвячене пам'яті Л.І. Глібова, на якому мав виступити А.В. Верзилов з доповіддю «Главнейшие периоды в жизни и деятельности Л.И. Глебова».

190. ЧЕРНИГОВСКИЙ народный университет //Чернигов. мысль. – 1918. – №72 (20 сент.). – С. 2.

Повідомл. про скликання загальних зборів членів Товариства Чернігів. народного ун-ту 21 верес. 1918 р. з метою дообрання членів правління, у тому числі й А.В. Верзилова.

191. ЧЕРНИГОВСКИЙ народный университет //Чернигов. мысль. – 1918. – №141 (29 дек.). – С. 3.

Повідомл. про відновлення занять у Чернігів. народному ун-ті у зв'язку зі скасуванням військового стану та про викладання А.В. Верзиловим курсу «Історія Чернігова».

192. ЧЕСТВОВАНИЕ памяти Т.Г. Шевченка в украинской гимназии //Чернигов. край. – 1918. – №26 (15 (2) марта). – С. 3.

26 лют. 1918 р. директор Чернігів. укр. гімназії А.В. Верзилов виступив перед гімназистами з доповіддю, присвяченою роковинам смерті Т.Г. Шевченка.

1919

193. К ОТКРЫТИЮ общественной библиотеки //Известия Чернигов. исполнительного комитета Совета рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов Черниговщины. – 1919. – №98 (27 мая). – С. 3

Виступ А.В. Верзилова з доповіддю з історії Чернігів. громадської бібліотеки на загальних зборах її читачів у приміщенні жіночої гімназії 22 трав. 1919 р.

1923

194. ДОРОШЕНКО Д. Огляд української історіографії /Д. Дорошенко. – Прага: Друком Державної друкарні у Празі, 1923. – 220 с.

С. 157, 203: Згадки про працю А.В. Верзилова «Очерк торговли Южной Руси с 1480–1569» (1898) та його активну участь у діяльності Чернігів. губ. вченої архівної комісії.

1925

195. ГРІНЧЕНКОВА М. Про мало знаного /М. Грінченкова //Україна. – 1925. – Кн. 6. – С. 120–125.

С. 124: У нарисі, присвяченому діячеві Київської Старої громади М.В. Ковалевському (? – 1897), який був прихильником ідей М.П. Драгоманова і збирав для нього кошти з метою видання у Женеві часопису «Громада», принагідно згадано А.В. Верзилова.

1927

196. ШАНОВАННЯ пам'яті українського байкаря Л.І. Глібова //Червоний стяг. – 1927. – №376 (8 марта). – С. 4.

Виступ А.В. Верзилова на вечорі, присвяченому Л.І. Глібову у Чернігові 6 берез. 1927 р.

1928

197. НАУКА и научные работники СССР. – Л., 1928. – Ч. VI. – 808 с.

С. 61, 530, 651, 667: Короткі відом. про А.В. Верзилова як історика, краєзнавця, літературознавця.

1929

198. ФЕСЕНКО В. Ніжинщина в новітній історіографії (1917–1928 рр.) /В. Фесенко //Записки Ніжинського інституту народної освіти. – 1929. – Кн. IX. – С. 92–104.

С. 96: Посилання на працю А.В. Верзилова «Найдавніший побут Чернігівської околиці» (1928).

1930

199. ДОРОШЕНКО Д. И. Война и революция на Украине /Д. Дорошенко //Революция на Украине: по мемуарам белых. – М.; Л., 1930. – С. 64–98.

С. 84: Про виступ А.В. Верзилова на Соборній площі Чернігова на урочистостях з нагоди проголошення Української Народної Республіки у листопаді 1917 р.

200. СКУГАР-СКВАРСЬКИЙ М. Спомини про П.О. Куліша /М. Скугар-Скварський //Україна. – 1930. – Лип.– серп. – С. 80–81.
С. 80: Спогади про навчання А.В. Верзилова у Чернігів. гімназії.

1931

201. ФЕДОРЕНКО П. Нариси з історії вивчення Чернігівщини /П. Федоренко //Записки Чернігівського наукового товариства. – Чернігів, 1931. – Т. 1. – С. 5–38.

С. 26, 30: Згадки про публ. у «Земском сборнике Черниговской губернии» праці А.В. Верзилова «Очерки торговли Южной Руси с 1480–1569» (1898) та його участь у роботі Чернігів. губ. вченої архівної комісії.

1955

202. ЧИКАЛЕНКО Є. Спогади 1861–1907 /Є. Чикаленко. – Нью-Йорк, 1955.– 504 с.

С. 442: Спогади про підготовку у 1906 р. видання газети «Громадське слово», серед дописувачів якої був і А.В. Верзилов.

1959

203. МИШКО Д. І. Українсько-російські зв'язки в XIV–XVI ст. /Д. Мишко. – К.: Вид-во АН УРСР, 1959. – 176 с.

С. 4, 5, 83, 86: А.В. Верзилов – автор «Очерков торговли Южной Руси с 1480–1569» (1898).

1970

204. КОСАЧ-КРИВИНЮК О. Леся Українка: хронологія життя і творчості /О. Косач-Кривинюк. – Нью-Йорк, 1970. – 600 с.

С. 119, 120, 127, 139, 147, 159, 202, 239: Згадки про А.В. Верзилова у листах Лесі Українки (Л.П. Косач-Квітки) до сестри О.П. Косач-Кривинюк.

1976

205. КОВАЛЕНКО О. Б. Чернігівська архівна комісія /О. Коваленко //Укр. істор. журн. – 1976. – №1. – С. 121–125.
С. 122, 124: А.В. Верзилов – активний співробітник Чернігів. губ. вченої архівної комісії.

1978

206. УКРАЇНКА Л. Зібрання творів: в 12-ти т. Т. 10. Листи (1876–1897) /Леся Українка. – К.: Наук. думка, 1978. — 542 с.
С. 99, 158, 186, 211, 460: Згадки про А.В. Верзилова у листах Лесі Українки (Л.П. Косач-Квітки) до рідних.

1987

207. ИСТОРИОГРАФИЯ истории Украинской ССР /[редкол.: И.С. Хмель (ответ. ред.) и др.]. – К.: Наук. думка, 1987. – 555 с.
С. 67: Інформ. про те, що «изданное еще в конце XIX в. исследование о торговле А. Верзилова остается, к сожалению, до сих пор единственным обобщающим трудом».

1990

208. КОВАЛЕНКО А. Б. XIV Всероссийский Археологический съезд и развитие исторических исследований на Черниговщине /А. Коваленко //Проблемы археологии Южной Руси: материалы историко-археолог. семинара «Чернигов и его округа в IX–XIII вв.». – К., 1990. – С. 123–128.
С. 128: Посилання на спогади А.В. Верзилова і М.М. Грінченко з історії Чернігів. громади (1928 р.).
209. КУРАС Г. Громадський діяч, краєзнавець /Г. Курас //Деснян. правда. – 1990. – 27 лип. – С. 3.
210. ЧЕРНИГОВУ 1300 лет: сб. док. и материалов /сост.: С.М. Мельник и др.; редкол.: В.М.Половец (гл. ред.) и др. – К.: Наук. думка, 1990. – 368 с.

С. 122: Постанова міської думи від 26 лют. 1914 р., підписана А.В. Верзиловим, про увічнення пам'яті Т.Г. Шевченка до 100-річчя від дня його народження.

1991

211. КУРАС Г. Український історик та краєзнавець А.В. Верзілов (1867 – 1931) /Г. Курас //V Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства «Розвиток історичного краєзнавства в контексті національного і культурного відродження України» (жовт. 1991 р.): тези. – К.; Кам'янець-Подільський, 1991. – С.66–67.

1993

212. ОГЛОБЛИН О. Володимир Антонович та його історична школа /О. Оглоблін //125 років Київської української академічної традиції 1861–1986. – Нью-Йорк, 1993. – С. 105–122.

С. 113: А.В. Верзилов як учень В.Б. Антоновича.

1994

213. КУРАС Г. До історії Чернігівської губернської архівної комісії /Г. Курас //Архіви України. – 1994. – №1–6 (січ.–груд.) – С. 92–96.

С. 94–96: Про участь А.В. Верзилова у діяльності Чернігів. губ. вченої архівної комісії.

1995

214. КАРНАБЕД А. Таємниці Болдиних гір /А. Карнабед //Сіверян. літопис. – 1995. – №6. – С. 12–27.

С. 24, 27: Участь А.В. Верзилова у розкопках у 1889 р. на території Дитинця в Чернігові.

215. РУСАНОВ Ю. Чернігівська громада в громадському русі ХІХ – початку ХХ ст. в Україні /Ю. Русанов //Сіверян. літопис. – 1995. – №3. – С. 61–62.

С. 62: Діяльність А.В. Верзилова у Чернігівській громаді за його споминами.

216. ТКАЧЕНКО В. Чернігівське наукове товариство у контексті національного відродження України 20-х років /В. Ткаченко, М. Ігнатенко //Сіверян. літопис. – 1995. – №2. – С. 54–57.

С. 56: У секретних док. ДПУ А.В. Верзилов фігурував як «буржуазно-націоналістичний елемент».

1996

217. ДОРОШЕНКО Д. І. Огляд української історіографії /Д. Дорошенко /[упоряд. та нарис Ю. Пінчук, Л. Гриневич; редкол.: Я. Пеленський, П. Сохань (співголови)]. – К.: Українознавство, 1996. – XXX, 255 с.

С. 157, 203: Згадки про працю А.В. Верзилова «Очерк торговли Южной Руси с 1480–1569» (1898) та його активну участь у діяльності Чернігів. губ. вченої архівної комісії.

218. ЛИСТИ М.С. Грушевського до М.М. Коцюбинського /[підгот. до друку і передмова Л. Зеленської] //Сіверян. літопис. – 1996. – №1. – С. 92–102.

С. 99: У листі, датованому 1909 р., М.С. Грушевський рекомендував М.М. Коцюбинському поселити шведського критика й перекладача А. Єнсена, який збирався відвідати Чернігів, вдома у себе чи у А.В. Верзилова.

219. СТРЕЛЬСЬКИЙ Г. Михайло Грушевський, його сподвижники й опоненти /Г. Стрельський, А. Трубайчук. – К: Четверта хвиля, 1996. – 191 с.

С. 66–67: Короткі біогр. дані про А.В. Верзилова як сподвижника М.С. Грушевського.

1997

220. ГРУШЕВСЬКИЙ М. С. Щоденник (1886–1894 рр.) /М.С. Грушевський /[підгот. до вид., передне слово, упоряд., комент. і післямова Леоніда Зашкільняка]. – К., 1997. – 261 с.

С. 57, 59–60, 65, 70, 101, 127, 141, 144: Записи М.С. Грушевського часів навчання в ун-ті Св. Володимира за 1890–1891 рр., які містять згадки про А.В. Верзилова.

221. ДУБРОВСЬКИЙ В. Пожежа 1750 року в Старому Чернігові /В.Дубровський /[підгот. до друку та передмова О. Коваленка і Т. Вороніної] //Сіверян. літопис. – 1997. – №6. – С. 154–166.

С. 157: Згадки про працю А.В. Верзилова «Краткий обзор истории города Чернигова и управления в нем» (1901).

222. ЄФРЕМОВ С. Щоденники. 1923–1929 /С. Єфремов. – К.: Газета Рада, 1997. – 848 с.

С. 474: Виступ А.В. Верзилова на вечорі, присвяч. Л.І. Глібову, в Чернігові 6 берез. 1927 р.

223. НАСЕЛЕВЕЦЬ Н. Листи Б. Грінченка /Н. Населевець //Сіверян. літопис. – 1997. – №1–2. – С. 156–159.

С. 159: Посилання на спогади А.В. Верзилова та М.М. Грінченко з історії Чернігівської громади (1928).

224. ФЕДОРЕНКО П. Декабристи на Чернігівщині після амністії /П. Федоренко /[підгот. до друку і передмова О. Коваленка та В. Ткаченка] //Сіверян. літопис. – 1997. – №5. – С. 121–132.

С. 122: Участь А.В. Верзилова в 1917 р. у заснуванні Чернігів. народного ун-ту.

225. ШРАГ І. Л. Документи і матеріали /[упоряд.: В.М. Шевченко, Т.П. Демченко, В.І. Онищенко]. – Чернігів, 1997. – 166 с.

С. 24: А.В. Верзилов – член Чернігівської громади.

1998

226. ГАПІЄНКО А. А. Пам'яткоохоронна діяльність земських установ Чернігівської та Полтавської губернії /А. Гапієнко //Україна і Росія в панорамі століть: зб. наук. праць на пошану проф. К. М. Ячменіхіна. – Чернігів, 1998. – С. 268–281.

С. 279: Посилання на спогади А.В. Верзилова та М.М. Грінченко з історії Чернігівської громади (1928).

227. ДЕМЧЕНКО Т. Життя в іншій формі /Т. Демченко //Сіверян. літопис. – 1998. – №4. – С. 125–127. – Рец. на кн.: Матяш І. Катерина Грушевська: життєпис, бібліографія, архіви. – К., 1997. – 224 с.

С. 127: Про спілкування родини М.С. Грушевського з А.В. Верзиловим під час перебування у лип. 1924 р. в Чернігові.

228. ДЕМЧЕНКО Т. П. «Просвіта» в Чернігові (1906–1911 рр.) /Т. Демченко, В. Онищенко //Україна і Росія в панорамі століть: зб. наук. праць на пошану проф. К.М. Ячменіхіна. – Чернігів, 1998. – С. 233–241.

С. 233, 235–236, 240: А.В. Верзилов – активний діяч Чернігівської громади, один з ініціаторів створення «Просвіти» в Чернігові.

229. ДЕМЧЕНКО Т. П. Нариси з історії Чернігівщини від найдавніших часів до наших днів. Вип. 3. Чернігівщина на початку ХХ століття (1900–1917 рр.) /Т. Демченко, В. Онищенко. – Чернігів, 1998. – 66 с.

С. 40, 42, 46, 61: Діяльність А.В. Верзилова в Чернігів. губ. вченій архівній комісії, його участь у створенні в Чернігові української громади в 1893 р. та «Просвіти» в 1906 р.

230. ІСТОРІЯ Національної Академії наук України 1924–1928: док. і матеріали /[упоряд. В.А. Кучмаренко та ін.; відп. ред. О.С. Онищенко та ін.]. – К., 1998. – 762 с.

С. 607, 708: А.В. Верзилов як історик, педагог, позаштатний постійний співробітник Комісії Лівобережжя та Слобідської України у 1925–1928 рр., автор доповіді «Спогади про М. Коцюбинського».

231. КАЛІБАБА Д. Відомі діячі культури, науки, політики Чернігівщини /Д. Калібаба; [ред. І. Каганова, О. Астаф'єв]. – Чернігів: Ред.-видавн. відділ, 1998. – 256 с.

С. 37: Коротка інформ. про А.В. Верзилова.

232. МОДЗАЛЕВСЬКИЙ В. Короткий нарис життя св. Іоанна Максимовича /В.Модзалевський /[підгот. до друку і передмова О. Коваленка] //Сіверян. літопис. – 1998. – №5. – С. 134–142.

С. 134: Згадка у передмові про виступ А.В. Верзилова на засіданні Чернігів. губ. вченої архівної комісії, присвяченому Чернігів. архієпископу, а згодом митрополиту Тобольському й усього Сибіру Іоанну Максимовичу 5 жовт. 1916 р.

233. СІКОРСЬКА І. Роль меценатства та благодійності у становленні бібліотеки /І. Сікорська //Сіверян. літопис. – 1998. – №3. – С. 119–122.

С. 119: А.В. Верзилов як жертводавець у щорічних звітах Чернігів. громадської бібліотеки.

1999

234. БЄЛІКОВА Г. Іван Рашевський – відомий і невідомий /Г. Белікова //Сіверян. літопис. – 1999. – №1. – С. 26–61.

С. 52: Про значний інформ. потенціал спогадів А.В. Верзилова та М.М. Грінченко з історії Чернігівської громади (1928 р.).

235. КОВАЛЕНКО О. Михайло Грушевський: тиждень в Чернігові /О. Коваленко, Г. Курас //Сіверян. літопис. – 1999. – №1. – С. 144–156.

С. 152, 156: Інформ. про перебування в Чернігові 5–11 лип. 1924 р. М.С. Грушевського, який спілкувався, зокрема, з А.В. Верзиловим, колишнім міським головою Чернігова і членом місцевої громади, «бо обидва вони були учнями проф. В.Б. Антоновича й зналися змолоду».

236. КОВАЛЬ О. Верзілов Аркадій Васильович /О. Коваль //Українські архівісти: біобібліогр. довід. – К., 1999. – Вип. 1. – С. 69–70.

237. ОСТРЯНКО А. Історія Північного Лівобережжя на сторінках «Записок Ніжинського інституту народної освіти» /Андрій Острянко //Сіверян. літопис. – 1999. – №3. – С. 106–110.

С. 108: При написанні статті «Ніжинщина в новітній історіографії (1917–1928)» В. Фесенко звертався до праць А.В. Верзилова

238. РАХНО О. Листи Олександра Русова до Іллі Шрага /О. Рахно //Сіверян. літопис. – 1999. – №2. – С. 142–147.

С. 144: Згадка про спогади А.В. Верзилова та М.М. Грінченко з історії Чернігівської громади (1928).

239. САМОЙЛЕНКО Г. На терені українства /Г. Самойленко //Сіверян. літопис. – 1999. – №3. – С. 156–158.

С. 156: А.В. Верзилов – активний учасник громад., культурно-мистецького й літ. життя Чернігова кінця ХІХ – початку ХХ ст.

240. ЧЕРНЕНКО О. Є. Археологічні дослідження П.М. Добровольського на Чернігово-Сіверщині /О.Є. Черненко, Л.В. Ясновська //Сіверян. літопис. – 1999. – №5. – С. 34–40.

С. 35, 38–40: Інформ. про те, що П.М. Добровольський за участю А.П. Шелухіна та А.В. Верзилова на початку ХХ ст. дослідив курганне поховання дружинника з конем на північній околиці Чернігова. Звернення Чернігів. губ. вченої архівної комісії до Імператорської Археолог. комісії з проханням надати на 1904 р. «відкриті листи» А.В. Верзилову та П.М. Добровольському. А.В. Верзилов у некролозі П.М. Добровольського згадав про відкриття Мезинської стоянки у жовт. 1907 р.

2000

241. РАХНО О. Я. Олександр Русов у науковому і громадському житті Чернігівщини /О. Рахно //Сіверян. літопис. – 2000. – №6. – С. 49–61.

С. 61: Посилання на спогади А.В. Верзилова та М.М. Грінченко з історії Чернігівської громади (1928).

2001

242. МАТЯШ І. Б. Особа в українській архівістиці: біогр. нариси /І. Матяш. – К., 2001. – 228 с.

С. 41, 241: А.В. Верзилов – член Чернігів. наук. товариства.

243. ЯСНОВСЬКА Л. В. Давньоруські старожитності Чернігівщини у дослідженнях П.М. Добровольського //Археологічний літопис Лівобережної України. – 2001. – №2. – С. 166–169.

С. 166, 167, 168: Інформ. про те, що П.М. Добровольський за участю А.П. Шелухіна та А.В. Верзилова на початку ХХ ст. дослідив курганне поховання дружинника з конем

на північній околиці Чернігова. Звернення Чернігів. губ. архівної комісії до Імператорської Археолог. комісії з проханням надати на 1904 р. «відкриті листи» А.В. Верзилову та П.М. Добровольському. Посилання на працю А.В. Верзилова «Петр Михайлович Добровольский» (1911).

2002

244. БОРИСЕНКО В. Й. Суспільно-політична діяльність учителів і учнівської молоді України в 1900 – першій половині 1907 рр. /В. Борисенко, Г. Непорожня. – К., 2002. – 149 с.

С. 30: Згадка про діяльність А.В. Верзилова у складі Чернігівської громади.

245. ІСАЄНКО О. Доповідь у міській думі (до 135-річчя від дня народження А.В. Верзилова) /О. Ісаєнко //Сіверян. літопис. – 2002. – № 6. – С. 108–110.

4 серп. 1899 р. А.В. Верзилов виступив на засіданні думи з доповіддю про взаємини міста з Чернігів. повітовим земством щодо оподаткування.

246. РУДЕНОК В. Опальний голова з «Анною» і «Станіславом» [А.В. Верзилов] /В. Руденок //Чернігів. відом. – 2002. – № 15 (29 берез.). – С. 9.

247. ШВИДКИЙ В. П. Олександр Лотоцький: учений, громадський діяч, політик (1890–1930-ті рр.) /В. Швидкий. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2002. – 366 с.

С. 37: Участь А.В. Верзилова на боці Б.Д. Грінченка у конфлікті останнього з М.П. Старицьким у 1898 р.

2003

248. БІНЬКОВСЬКА Л. Кавалер орденів св. Анни та Станіслава, або Під таємним оком поліції: Постаті: мер і засновник «Просвіти»: [А.В. Верзилов] /Л. Біньковська //Чернігів. відом. – 2003. – №3 (10 січ.). – С. 4.

249. БОЙКО В. М. 1917 рік на Чернігівщині /В. Бойко, Т. Демченко, В. Оніщенко. – Чернігів: Сіверян. думка, 2003. – 126 с.

С. 25, 33, 108–109: 8 берез. 1917 р. за пропозицією чернігів. міського голови А.В. Верзилова до складу думи кооптовано голову Чернігів. громад. комітету І.Л. Шрага; 18 берез. 1917 р. на Українських зборах, скликаних у Чернігові радою Товариства укр. поступовців, з привітанням виступив чернігів. міський голова А.В. Верзилов; біогр. довідка про А.В. Верзилова.

250. СИМОНЕНКО І. Губернські вчені архівні комісії в Україні: Історіограф. огляд і бібліогр. покажчик /І. Симоненко. – К., 2003. – 132 с.

С. 21, 36, 101: Участь А.В. Верзилова у діяльності Чернігів. губ. вченої архівної комісії та його доробок.

251. ЮРКОВА О. В. Верзилов (Верзілов) Аркадій Васильович /О. Юркова //Енциклопедія історії України. – К., 2003. – Т. 1: А – В. – С. 483.

2004

252. ГЕРАСИМОВА Г. Верзілов А.В. /Г. Герасимова //Українські історики ХХ століття: [біобібліогр. довід.]. – К., 2004.– Вип. 2.– Ч. 2. – С. 80–81.

253. ШРАГ І. Спомини про О.О. Русова /[підгот. до друку, вступна ст., комент. О. Рахна] //Сіверян. літопис. – 2004. – №5–6. – С. 57–64.

С. 63: У комент. згадано спогади А.В. Верзилова і М.М. Грінченко про історію Чернігівської громади (1928).

2005

254. АРЕНДАР Г. До історії надходження реліквій Леоніда Глібова в Чернігівський історичний музей. Листи Олександра Глібова до Марка Вайнштейна /Г. Арендар //Скарбниця української культури. – Чернігів, 2005. – Вип. 6.– С. 90–101.

С. 92: Лист О. Глібова до М. Вайнштейна від 15 берез. 1924 р., в якому автор просить звернутися до «старожилів» Чернігова, зокрема А.В. Верзілова, з метою підтвердження його особи у зв'язку з втратою особистих док.

255. ВЕРБА І. Михайло Грушевський /І. Верба, Ю. Шаповал. – К.: Альтернативи, 2005. – 352 с.

С. 32: Згадка про А.В. Верзілова в контексті студентських років М.С. Грушевського.

256. ГЕРАСИМОВА Г. П. Верзілов Аркадій Васильович /Г. Герасимова //Енциклопедія сучасної України. – К., 2005. – Т. 4: В–Воч. – С. 266.

257. ДЕМЧЕНКО Т. Чернігівська міська дума у 1905 році /Т. Демченко //Сіверян. літопис. – 2005. – №6. – С. 27–35.

С. 31–33: Інформ. про обрання до Чернігів. міської думи у трав. 1905 р. А.В. Верзілова.

258. ЕПІСТОЛЯРНА спадщина Агатангела Кримського (1890–1941 рр.): у 2-х т. Т. 1. (1890–1917 рр.). – К., 2005. – 499 с.

С. 242, 454: У листі А.Ю. Кримського до М.І. Павлика від 13 жовт. 1896 р. згадується А.В. Верзілов.

259. ІСАЄНКО О. Показчик публікацій у газеті «Черниговское слово» (1906–1907 рр.) /О. Ісаєнко //Скарбниця української культури. – Чернігів, 2005. – Вип. 5. – С. 78–91.

С. 87: Згадка про А.В. Верзілова.

2006

260. ДЕМЧЕНКО Т. До історії Чернігівської міської думи в жовтні 1905 р. /Т. Демченко, О. Тарасенко //Сіверян. літопис. – 2006. – № 2. – С. 11–19.

С. 15: А.В. Верзілов – свідок єврейського погрому в Чернігові 23 жовт. 1905 р.

261. ДЕМЧЕНКО Т. Список міліціонерів: епізод з історії рев. протистояння у Чернігові 1905 року /Т. Демченко //Сіверян. літопис. – 2006. – № 4. – С. 100–108.

С. 107: А.В. Верзілов і спроба створення міської міліції в Чернігові у черв. 1905 р.

262. КУЛАКОВСЬКИЙ П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої (1618–1648) /П. Кулаковський. – К.: Темпора, 2006. – 496 с.

С. 191, 192: Згадка про працю А.В. Верзилова «Униатские архимандриты в Чернигове» (1903).

2007

263. АРХЕОЛОГИЯ, история и архивное дело России в переписке профессора Д.Я. Самоквасова (1843–1911) /[сост., вступ. ст. и коммент. С.П. Щавелева]. – Курск: Изд-во Курского гос. мед. ун-та, 2007. – 508 с.

С. 436: Д.Я. Самоквасов у листі до П.С. Уварової від 15 квіт. 1906 р. згадує про участь А.В. Верзилова у підготовці XIV Всерос. Археологічного з'їзду в Чернігові

264. ГЕЙДА О. Церковна історіографія у дослідженнях членів Чернігівської губернської вченої архівної комісії /О. Гейда //Сіверянський архів: наук. щоріч. – Ніжин, 2007. – Вип. 1. – С. 48–52.

С. 49: Згадка про працю А.В. Верзилова «Униатские архимандриты в Чернигове» (1903).

265. КОВАЛЕНКО О. Б. З історії відзначення 1000-ліття літописного Чернігова /О. Коваленко //Чернігів у середньовічній та ранньомодерній історії Центрально-Східної Європи: зб. наук. праць, присвяч. 1100-літтю першої літописної згадки про Чернігів. – Чернігів, 2007. – С. 30–39.

С. 32, 35, 37: Участь міського голови А.В. Верзилова у підготовці та проведенні XIV Всерос. Археологічного з'їзду в Чернігові, що відбувся у серпні 1908 р.

266. КОВАЛЕНКО О. Б. Василь Хижняков та його «Черниговская старина» /О. Коваленко, О. Рахно, А. Курданов //Чернігів у середньовічній та ранньомодерній історії Центрально-Східної Європи: зб. наук. праць, присвяч. 1100-літтю першої літописної згадки про Чернігів. – Чернігів, 2007. – С. 658–665.

С. 664: А.В. Верзилов – автор «Краткого обзора истории города Чернигова и управления в нем» (1901) та нарису «Тысячелетие города Чернигова» (1908).

267. КОВАЛЬ О. Верзілов Аркадій Васильович /О. Коваль //Українські архівісти (XIX–XX ст.): біобібліогр. довід. – К., 2007. – С. 105–106.

268. КУРАС Г. А. Верзилов у Чернігівській губернській вченій архівній комісії /Г. Курас //Сіверянський архів: наук. щоріч. – Ніжин, 2007. – Вип. 1. – С. 72–78.

269. МОРОЗОВА А. Публікаторська діяльність членів Чернігівської губернської вченої архівної комісії /А. Морозова //Сіверянський архів: наук. щоріч. – Ніжин, 2007. – Вип. 1. – С. 42–48.

С. 45: Згадка про те, що А.В. Верзилов звертався до церковної історії краю та діяльності місцевих церковних діячів.

270. РУДЕНОК В. Дев'яносто дев'ять років тому Чернігів святкував своє тисячоліття /В. Руденок //Чернігів. відом. – 2007. – 14 берез. – С. 17.

Інформ. про урочисте засідання Чернігів. думи під головуванням міського голови А. В. Верзилова 6 січня 1908 р., присвячене 1000-літтю Чернігова.

271. ФЕОФІЛОВА Л. Краєзнавча бібліографія Чернігівщини в науковому доробку діячів Чернігівської губернської вченої архівної комісії /Л. Феofilова //Сіверянський архів: наук. щоріч. – Ніжин, 2007. – Вип. 1. – С. 38–42.

С. 40: У 1903 р. член Чернігів. губ. вченої архівної комісії А.В. Верзилов виявив бажання взяти участь у впорядкуванні покажчика ст. з історії, археології та етнографії, вміщених у «Чернигов. губ. ведомостях».

272. ЮДИНА Л. Діяльність та доробок Чернігівської губернської вченої архівної комісії /Л. Юдіна //Сіверянський архів: наук. щоріч. – Ніжин, 2007. – Вип. 1. – С. 81–83.

С. 81–82: Діяльність А.В. Верзилова у Чернігів. губ. вченій архівній комісії та його науковий доробок.

273. ЯСНОВСЬКА Л. Вивчення давньоруських старожитностей Чернігівщини членами Чернігівської губернської вченої архівної комісії /Л. Ясновська //Сіверянський архів: наук. щоріч. – Ніжин, 2007. – Вип. 1. – С. 28–34.

С. 28–31: Участь А.В. Верзилова у роботі XII (Харків, 1902 р.) і XIII (Катеринослав, 1905 р.) Всерос. Археологічних з'їздів та у підготовці й проведенні XIV Археологічного з'їзду в Чернігові у 1908 р.; за його активної підтримки Дума вирішила створити історичний музей на честь 1000-ліття першої літописної згадки про Чернігів.

274. ЯСНОВСЬКА Л. В. Археологічні дослідження Дитинця середньовічного Чернігова у 70 – на початку 90-х рр. XX ст. /Л. Ясновська //Чернігів у середньовічній та ранньомодерній історії Центрально-Східної Європи: зб. наук. праць, присвяч. 1100-літтю першої літописної згадки про Чернігів. – Чернігів, 2007. – С. 402–415.

С. 402: Участь А.В. Верзилова в археологічних дослідженнях на території Чернігова.

2008

275. ДЕМЧЕНКО Т. П. Батько Шраг /Т. Демченко. – Чернігів: Деснян. правда, 2008. – 264 с.

С. 44, 45, 48–50, 52–53, 57, 155, 187, 195: А.В. Верзилов – активний учасник громад.-політ. життя в Чернігові.

276. КОВАЛЕНКО О. Чернігів та його округа очима Аркадія Верзилова /О. Коваленко //Скарбниця української культури: зб. наук. праць. – Чернігів, 2007–2008. – Вип. 10. – С. 108–116.

277. КОЦЮБИНСЬКИЙ М. Листи до Олександри Аплаксіної /М. Коцюбинський. – К.: Критика, 2008. – 640 с.

С. 359: У комент. до листа від 20 квіт. 1906 р. йдеться про участь А.В. Верзилова у провадах депутата І Держ. думи І.Л. Шрага до Санкт-Петербурга.

278. БЛАКИТНИЙ М. Підготовка і проведення XIV Всеросійського Археологічного з'їзду за матеріалами часопису «Черниговские епархиальные известия» /М. Блакитний //Скарбниця української культури: зб. наук. праць. – Чернігів, 2009. – Вип. 11. – С. 136–140.

С. 137: 1 серп. 1908 р. під час відкриття XIV Всерос. Археологічного з'їзду в Чернігові до його учасників з промовою звернувся, зокрема, міський голова А.В. Верзилов.

279. ІСАЄНКО О. «Українські голосіння над померлими», або Чому М.С. Грушевський не брав участі в XIV Археологічному з'їзді /О. Ісаєнко, О. Тарасенко //Скарбниця української культури: зб. наук. праць. – Чернігів, 2009. – Вип. 11. – С. 112–118.

С. 113: 8 лют. 1906 р. на засіданні Москов. попереднього комітету з влаштування XIV Всерос. Археологічного з'їзду чернігів. делегати П.М. Добровольський, О.О. Муханов та А.В. Верзилов внесли пропозицію створити підготовчий комітет у Львові й запросити до участі в ньому Наукове товариство імені Т.Шевченка, але їм було відмовлено.

280. РАХНО О. Голова Чернігівської губерньської земської управи М.П. Савицький /О. Рахно //Сіверян. літопис. – 2009. – №2–3. – С. 120–128.

С. 124, 125: Інформ. про делегування товариша міського голови А.В. Верзілова і гласних думи М.П. Савицького та Г.С. Зубка на крайовий з'їзд Союзу міст у Києві 19 листоп. 1917 р. та про засідання міської думи 12 берез. 1918 р., на якому А.В. Верзілову разом з М.П. Савицьким та І.М. Владикінім було доручено з'ясувати у губ. адміністрації причини арешту гласної думи С.І. Соколовської.

281. РАХНО О. Я. Чернігівські земці: (істор.-біогр. нариси) /О. Рахно. – Чернігів: Чернігів. обереги, 2009. – 352 с.

С. 16, 170, 262, 266, 289, 290: Згадки про А.В. Верзілова.

2010

282. ІВАНЕНКО О. Фольклористична діяльність Чернігівської «Громади» в національному відродженні у другій половині XIX ст. /О. Іваненко //Українознавчий альманах. – К., 2010. – С. 97–100.

С. 98, 100: А.В. Верзилов як один з організаторів Чернігів. громади.

283. РАХНО О. Я. Чернігівський земський статистик О.П. Шликевич у спогадах сучасників та документах /О. Рахно //Сіверянський архів: зб. наук. праць. – Чернігів, 2010. – Вип. 4. – С. 15–31.

С. 25–26: Публ. уривків зі спогадів А.В. Верзилова та М.М. Грінченко про громад. діяльність О.П. Шликевича у Чернігові.

284. ШАРА Л. М. Чернігівська міська дума (70–90–ті роки XIX ст.) /Л. Шара. – Чернігів: Видавець Лозовий В.М., 2010. – 204 с.

С. 47: У 1893–1896 рр. секретарем міської думи був А.В. Верзилов.

2011

285. ІВАНИЦЬКА С. Г. Українська ліберально-демократична партійна еліта: «колективний портрет» (кінець XIX – поч. XX століття) /С. Іваницька. – Запоріжжя: Просвіта, 2011. – 452 с.

С. 90, 416: Посилання на спогади А.В. Верзилова та М.М. Грінченко з історії Чернігів. громади.

286. ЛИСТИ Олександра Кониського до Іллі Шрага /[упоряд., передм., прим. Т.П. Демченко, О.О. Мисюри]. – Чернігів: Просвіта, 2011. – 210 с.

С. 33, 34, 66, 68, 71, 96, 134, 139, 143, 184: Згадки про А.В. Верзилова у листах від 8 квіт. 1893 р., від лют. 1894 р. та 5 квіт. 1896 р., а також посилання на спогади А.В. Верзилова та М.М. Грінченко з історії Чернігів. громади (1928).

287. РУСОВ О. О. Щоденники та спогади / [упоряд., підгот. до друку, вступ. ст., комент. О. Рахна]. – Чернігів: Десна Поліграф, 2011. – 320 с.

С. 132: Посилання на спогади А.В. Верзилова та М.М. Грінченко з історії Чернігів. громади (1928).

2012

288. ГЕЙДА О. «Біобібліографічний словник видатних уродженців Чернігівщини» Д. Бочкова про І. Шрага та його оточення / О. Гейда // Шрагівські читання: зб. ст. і матеріалів. – Чернігів, 2012. – Вип. 2. – С. 147–152.

С. 147, 152: А.В. Верзилов – член Чернігів. губ. вченої архівної комісії, один з ініціаторів підготовки біогр. словника видатних діячів Чернігівщини, позаштатний член Постійної комісії УАН–ВУАН з впорядкування «Біографічного словника українських діячів історії, науки, письменства, мистецтва та громадського руху», що діяла впродовж 1918–1933 рр.

289. ІВАНИЦЬКА С. Кадети та влада на Чернігівщині в роки Першої російської революції / С. Іваницька // Шрагівські читання: зб. ст. і матеріалів. – Чернігів, 2012. – Вип. 2. – С. 113–127.

С. 118: У 1906 р. А.В. Верзилов увійшов до складу Чернігів. комітету Конституційно-демократичної партії.

290. РАХНО О. З оточення І.Л. Шрага: земський діяч І.Г. Рашевський / О. Рахно // Шрагівські читання: зб. ст. і матеріалів. – Чернігів, 2012. – Вип. 2. – С. 44–51.

С. 47: У 1914–1916 рр. А.В. Верзилов входив до складу Опікунських рад чернігів. міністерської та приватної Н.Н.Заостровської жіночих гімназій.

291. РАХНО О. Я. Земський лікар А.Г. Розенель: віхи життя та діяльності / О. Рахно // Ніжинська старовина: зб. регіон. історії та пам'яткознавства. – К., 2012. – Вип. 13 (16). – С. 129–136

С. 133: У листоп. 1913 р. деякі члени ревізійної комісії Чернігів. міської думи звинуватили міського

голову А.В. Верзилова та члена управи В.І. Харченка у зловживаннях у веденні міського господарства.

292. СКОРЕНОК С. А. В. Верзилов: віхи життя та громадської діяльності /С. Скоренок //Шрагівські читання: зб. ст. і матеріалів. – Чернігів, 2012. – Вип. 2. – С. 73–79.

293. СКОРЕНОК С. А.В. Верзилов як засновник Чернігівської української Громади /С. Скоренок //Ніжинська старовина: зб. регіон. історії та пам'яткознавства. – К., 2012. – Вип. 14 (17). – С. 176–182.

294. СКОРЕНОК С. До біографії А. В. Верзилова /С. Скоренок //Могилянські читання 2011. Християнські реліквії: вивчення, збереження, експонування. – К., 2012. – С. 147–150.

295. СКОРЕНОК С. Міський голова і громадський діяч: до біографії А.В. Верзилова /С. Скоренок //Вісн. Чернігів. нац. пед. ун-ту імені Т.Г. Шевченка. – Чернігів, 2012. – Вип. 106. – Сер.: Історичні науки. – № 9. – С. 84–88.

296. СКОРЕНОК С. Участь А.В. Верзилова у науковому та культурному житті Чернігова початку ХХ ст. /С. Скоренок //Сіверщина в історії України: зб. наук. праць. – К.; Глухів, 2012. – Вип. 5. – С. 309–312.

297. СКОРЕНОК С. Участь А.В. Верзилова у роботі Чернігівської губернської вченої архівної комісії /С. Скоренок //Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія». – Харків, 2012. – Вип. 45. – С. 179–184.

298. СТАРОВОЙТЕНКО І. Чернігів та Чернігівщина у віддзеркаленні матеріалів першої щоденної української газети Наддніпрянщини «Громадська думка» (1906 р.) /І. Старовойтенко //Шрагівські читання: зб. ст. і матеріалів. – Чернігів, 2012. – Вип. 2. – С. 17–43.

С. 21, 23, 40–42: У 1906 р. А.В. Верзилов друкувався у «Громадській думці», входив до складу комісії, яка сформулювала для депутата І Державної думи І.Л. Шрага вимоги з національного питання.

299. УКРАЇНСЬКА інтелігенція і влада: зведення секретного відділу ДПУ УСРР 1927–1929 рр. /[упоряд. В.М. Даниленко]. – К.: Темпора, 2012. – 756 с.

С. 92: Донесення з Чернігова у ДПУ УСРР № 14/24 від 3–9 квіт. 1927 р. про відзначення 6 берез. 1927 р. у Чернігові 100-ліття з дня народження Л.І. Глібова, в якому згадується виступ А. В. Верзилова.

300. УКРАЇНСЬКИЙ з'їзд у Чернігові (8–10 червня 1917 р.) /[упоряд. В.М. Бойко, Р.Б. Воробей, Т.П. Демченко]. – Чернігів, 2012. – 98 с.

С. 54: Згадано Чернігів. міського голову А.В. Верзилова.

301. ШАРА Л. Чернігівське реальне училище: між місцевими та загальнодержавними потребами й можливостями /Л. Шара //Шрагівські читання: зб. ст. і матеріалів. – Чернігів, 2012. – Вип. 2. – С. 80–90.

С. 86–87: У берез. 1911 р. міський голова А.В. Верзилов звернувся до чернігів. губернатора з проханням порушити клопотання перед міністром фінансів про скасування пені та звільнення міста від щорічних асигнувань на потреби Чернігів. реального училища (5000 руб.).

302. ЯСНОВСЬКА Л. Участь чернігівців у підготовці та проведенні XIV Всеросійського Археологічного з'їзду /Л. Ясновська //Шрагівські читання: зб. ст. і матеріалів. – Чернігів, 2012. – Вип. 2. – С. 128–136.

С. 128; 133: У серп. 1905 р. А.В. Верзилов разом з П.М. Добровольським та А. П. Шелухіним під час XIII Всерос. Археологічного з'їзду у Катеринославі підтримав ідею проведення чергового з'їзду в Чернігові; за спогадами А.В. Верзилова у Чернігові планувалося створити археологічний музей Сіверянської землі.

2013

303. ГОРОХ М. Чернігів і чернігівці на сторінках «Щоденників» С.О. Єфремова (1923–1929 рр.) /М. Горох

//Скарбниця української культури: зб. наук. праць. – Чернігів, 2013. – Вип. 15. – С. 71–78.

С. 76: С.О. Єфремов про виступ А.В. Верзилова на Глібовському святі 6 берез. 1927 р. у Чернігові.

304. ІВАНИЦЬКА С. Г. Чернігівські ліберали та центральні структури партії народної свободи (жовт. 1905 – лют. 1917 рр.): від взаємодії до конфлікту /С. Іваницька //Сіверян. літопис. – 1913. – №3. – С. 45–60.

С. 46, 57: У 1906 р. А.В. Верзилов увійшов до складу Чернігів. комітету Конституційно-демократичної партії.

305. СКОРЕНОК С. Аркадій Верзилов – громадський діяч, історик та краєзнавець Чернігівщини /С. Скоренок //Zbiór Raportów Naukowych: naukowe prace, praktyka, organizowania, innowacje. – Zakopane (Польща), 2013. – Część 6. – S. 15–21.

306. СКОРЕНОК С. Громадсько-політична діяльність А.В. Верзилова /С. Скоренок //Сіверщина в історії України: зб. наук. праць. – К.; Глухів, 2013. – Вип. 6. – С. 373–376.

307. СКРИПКА Т. Родові гнізда Драгоманових-Косачів: їх устрій та культура. – К.: Темпора, 2013. – 655 с.

С. 490, 590–591, 644: А.В. Верзилов.

308. ФОМСЬКА С. М. Порівняльна характеристика статутів Чернігівського товариства «Просвіта» 1906 і 1920 років /С. Фомська //Сіверщина в історії України: зб. наук. праць. – К.; Глухів, 2013. – Вип. 6. – С. 420–423.

С. 421: У лип. 1906 р. А.В. Верзилов разом з іншими членами-засновниками Чернігів. «Просвіти» підписав її Статут.

2014

309. БОЙКО В. Владні інституції Чернігово-Сіверщини: ілюстр. історія /В. Бойко, Д. Казіміров, С. Леп'явко. – Чернігів: Десна, 2014. – 192 с.

С. 100: Коротка біограф. довідка про А.В. Верзилова.

310. ІВАНИЦЬКА С. Участь чернігівських лібералів у центральних структурах партії Народної свободи /С. Іваницька //Шрагівські читання: зб. ст. і матеріалів. – Чернігів, 2014. – Вип. 3. – С. 134–154.

С. 135, 149, 152: А.В. Верзилов після Лютневої революції 1917 р. вийшов з партії кадетів і вступив до Укр. партії соціалістів-федералістів.

311. ЛИСТИ Михайла та Марії Могилянських до Іллі Шрага (1907–1917 рр.) /[упоряд., передмова, прим. Т. Демченко, С. Іваницької]. – Чернігів: Просвіта, 2014. – 144 с.

С. 7, 30: Посилання на спогади А.В. Верзилова та М.М. Грінченко з історії Чернігівської громади (1928).

312. МУЗИЧКО О. І.Л. Шраг в історії співпраці Одеської та Чернігівської українських громад /О. Музичко //Шрагівські читання: зб. ст. і матеріалів. – Чернігів, 2014. – Вип. 3. – С. 40–50.

С. 40, 44: У 1903 р. на відкритті пам'ятника І.П. Котляревському у Полтаві чернігів. делегація, у складі якої був А.В. Верзилов, зустрілася з одеськими громадівцями.

313. НІКІТІН Ю. О. Пореформені міста Полтавської, Харківської та Чернігівської губерній у другій половині ХІХ ст.: істор. аспект самоврядування /Ю. Нікітін. – Вінниця: Нілан-ЛТД, 2014. – 252 с.

С. 14, 182: Посилання на працю А.В. Верзилова «Краткий очерк истории Черниговского городского водопровода» (1899).

314. ПОТАПЕНКО М. В. З'їзд представників міст Північної України (11–14 груд. 1917 р.) /М. Потапенко //Сіверщина в історії України: зб. наук. праць. – К.; Глухів, 2014. – Вип. 7. – С. 266–270.

С. 268: А.В. Верзилов – член президії з'їзду.

315. СЕРГЄЄВА С. Громадсько-політична діяльність І. Шрага в контексті подій Української революції на Чернігівщині (1917–1919 рр.) /С. Сергєєва //Шрагівські читання: зб. ст. і матеріалів. – Чернігів, 2014. – Вип. 3. – С. 51–60.

С. 52–54: 18 берез. 1917 р. міський голова А.В. Верзилов привітав перші Українські збори в Чернігові, а 9 квіт. – учасників вшанування пам'яті М.М. Коцюбинського.

316. ХАЦЕНКО О. О. Земська діяльність П.Я. Дорошенка /О. Хаценко //Сіверщина в історії України: зб. наук. праць. – К.; Глухів, 1914. – Вип. 7. – С. 201–204.

С. 202, 203: 14 листоп. 1910 р. міський голова А.В. Верзилов взяв участь у вокально-літ. ранку у Чернігів. чоловічій гімназії, присвяченому 50-річчю від дня смерті поета О.С. Хомякова, а 14 трав. 1912 р. – в освяченні прапора Чернігів. реального училища.

317. ЦИПЛЯК Н. Участь чернігівських семінаристів у громадсько-політичному житті наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. /Н. Ципляк //Шрагівські читання: зб. ст. і матеріалів. – Чернігів, 2014. – Вип. 3. – С. 96–103.

С. 100: А.В. Верзилов – член Чернігівської громади.

318. ШАРА Л. М. Чернігівська міська управа 1901–1917 рр.: колективний портрет /Л. Шара //Сіверщина в історії України: зб. наук. праць. – К.; Глухів, 1914. – Вип. 7. – С. 233–236.

С. 234, 235: 3 квіт. 1906 по серп. 1917 рр. А.В. Верзилов виконував обов'язки чернігівського міського голови; був нагороджений орденами св. Анни 3 ст. та св. Станіслава 2 ст.; мав річний прибуток у 4180 руб.

319. ЯСНОВСЬКА Л. Дослідження літописних міст Чернігівщини співробітниками Імператорської Археологічної комісії /Л. Ясновська //Шрагівські читання: зб. ст. і матеріалів. – Чернігів, 2014. – Вип. 3. – С. 175–184.

С. 179: Імператорська Археолог. комісія надала відкриті листи на 1904 р. А.В. Верзилову та П.М. Добровольському для проведення розкопок у межах Чернігів. губ.

2015

320. ДЕМЧЕНКО Т. Чернігівський осередок Української партії соціалістів-федералістів (1918) /Т. Демченко //Скарбниця

української культури: зб. наук. праць. – Чернігів, 2015. – Вип. 16. – С. 170–175.

С. 170: Згадка про А.В. Верзилова як члена Чернігів. губ. відділення Української партії соціалістів-федералістів.

321. САМБУРСЬКИЙ К. І. Щоденники. 1918–1928 рр. /К. Самбурський /[упоряд. В. Моренець, В. Шевченко]. – К.: Гнозис, 2015. – 1024 с.

С. 500: Зустріч автора з А.В. Верзиловим у Чернігові 9 черв. 1923 р.

322. СКОРЕНОК С. Діяльність А.В. Верзилова у сучасній історіографії /С. Скоренок //Сіверщина в історії України: зб. наук. праць. – К.; Глухів, 2015. – Вип. 8. – С. 299–302.

ДОПОМІЖНІ ПОКАЖЧИКИ ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- Адаменко В.Ф. 63
Антонович В.Б. 32, 33, 47, 52, 53, 84, 212, 235
Аплаксіна О. 277
Арендар Г. 254
Астаф'єв О. 231
Бакуринський О.О. 160–162, 175
Балика А.Н. 19
Белікова Г. 234
Біньковська Л. 248
Блакитний М. 278
Бойко В. 249, 300, 309
Борисенко В. 244
Борщови 46
Бочков Д. 288
Брезгін І.З. 160, 161, 163
Вайнштейн М. 254
Верба І. 255
Вербицький-Антіохів М.А. 61
Верзилов М.Д. 115
Владикін І.М. 136, 170, 187, 280
Воробей Р.Б. 300
Вороніна Т. 221
Галін Ф. 163–165
Гапієнко А. 226
Гатцук С.А. 46

Гейда О. 264, 288
Герасимова Г. 252, 256
Глібов Л.І. 157, 166–169, 180, 189, 196, 222, 254, 299
Глібов О. 254
Голубов П.І. 151
Горох М. 303
Гриневич Л. 217
Грінченко Б.Д. 51, 247
Грінченко М.М. 49, 51, 195, 208, 223, 226, 234, 238, 241, 253, 283, 285–287, 311
Грушевська К. 227
Грушевський М.С. 218, 219, 220, 227, 235, 255, 279
Даниленко В.М. 299
Демченко Т.П. 225, 227–229, 249, 257, 260, 261, 275, 286, 300, 311, 320
Добровольський П.М. 19, 36, 39, 40, 90, 95, 240, 243, 279, 302, 319
Дорошенко Д.І. 139, 146, 194, 199, 217
Дорошенко І.П. 62
Дорошенко П.Я. 154
Драгоманов М.П. 195
Драгоманови–Косачі 307
Дубровський В. 221
Єнсен А. 218
Єфремов С. 222, 303
Жданович М.М. 133
Заостровська Н.Н. 118, 290
Зашкільняк Л. 220

Зеленська Л. 218
Зубко Г.С. 143, 280
Зубович Т. 34
Іваненко О. 282
Іваницька С. 285, 289, 304, 310, 311
Ігнатенко М. 216
Ісаєнко О. 245, 259, 279
Каганова І. 231
Казіміров Д. 309
Калібаба Д. 231
Карнабед А. 214
Катерина II 2
Ковалевський М.В. 195
Коваленко Г.О. 19
Коваленко О.Б. 56, 57, 205, 208, 221, 224, 232, 235, 265, 266, 276
Коваль О. 236, 267
Кониський О. 286
Коновал І. О. 172
Корвольський-Гриневський М.Д. 91
Короленко В.Г. 171
Короткий В. 52–54
Косач-Кривинюк О. 204
Костомаров М. 47
Котляревський І.П. 312
Коцюбинський М.М. 19, 59, 137, 218, 230, 277, 315
Кочерга С. 55

Кримський А.Ю. 258
Круковський В.О. 91
Круковський І.В. 90
Кулаковський П. 262
Куліш П.О. 200
Курас Г.М. 209, 211, 213, 235, 268
Курданов А.Л. 266
Кучмаренко В.А. 230
Лагода І.М. 66
Лазаревський О.М. 17, 18
Леп'явко С.А. 309
Леся Українка 55, 204, 206
Лизогуб Я. 22
Лотоцький О. 247
Мазепа І.С. 156
Максимович І. 232
Матяш І. 227, 242
Мацько А.Г. 30
Мельник С.М. 210
Мисюра О.О. 286
Мишко Д.І. 203
Могилянська М. 311
Могилянський М. 311
Модзалевський В. 232
Моренець В. 321
Морозова А. 269

Музичко О. 312
Муханов О.О. 23, 279
Населевець Н. 223
Непорожня Г. 244
Нечуй-Левицький І.С. 158
Нікітін Ю. 312
Оглоблин О. 212
Онищенко О.С. 230
Онищенко В.І. 225, 228, 229, 249
Острянюк А. 237
Павлик М.І. 258
Пеленський Я. 217
Петро Великий 1
Пінчук Ю. 217
Половець В.М. 210
Потапенко М. 314
Рахно О. 238, 241, 253, 266, 280, 281, 283, 287, 290, 291
Рашевський І. 162, 234, 290
Розенель А.Г. 291
Руденко І.М. 19
Руденок В. 246, 270
Русанов Ю.А. 51, 215
Русов О. 238, 241, 253, 287
Савицький М.П. 143, 162, 170, 187, 280
Самбурський К. 321
Самойленко Г. 239

Самоквасов Д.Я. 263
Сац А.М. 163
Свечин О.О. 23, 175
Сергєєва С. 315
Симоненко І. 250
Сікорська І. 233
Скоренок С. 293–297, 305, 306, 322
Скрипка Т. 307
Скугар-Скварський М. 200
Соколов П.Я. 136, 162, 184
Соколовська С.І. 170, 187, 280
Сохань П. 217
Старицький М.П. 247
Старовойтенко І. 298
Стешенко І.М. 171
Стрельський Г. 219
Тарасенко О. 260
Ткаченко В. 216, 224
Трубайчук А. 219
Туптало Д. (Ростовський) 38
Тутолмин М.Т. 77
Уваров П.С. 90, 263
Ульяновський В. 52–54
Федоренко П. 201, 224
Феофілова Л. 271
Фесенко В. 198, 237

Фомська С. 308
Харченко В.І. 112, 291
Хаценко О.О. 316
Хижняков В.М. 151, 266
Хмель І.С. 207
Хомяков А.С. 99, 316
Ципляк Н. 317
Черненко О.Є. 240
Чикаленко Є. 202
Шаповал Ю. 255
Шара Л.М. 284, 301, 318
Швидкий В. 247
Шевченко В. 321
Шевченко В.М. 225
Шевченко Т.Г. 116, 192, 210
Шелухін А.П. 240, 243, 302
Шкуркіна-Левитська Ф.С. 67
Шликевич О.П. 283
Шраг І.Л. 23, 51, 146, 152, 225, 238, 249, 253, 275, 277, 286, 288,
290, 298, 311, 312, 315
Щавелев С.П. 263
Юдіна Л. 272
Юркова О. 251
Ясновська Л.В. 240, 243, 273, 274, 302, 319
Яснопольський І.П. 178
Ячменіхін К.М. 226, 228

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

Батурин, смт 38

Десна, річка 96

Женева, місто (Швейцарія) 195

Київ, місто 38, 113, 175, 176, 178, 183, 188

Львів, місто 279

Москва, місто 125, 130

Ніжинщина 198, 237

Одеса, місто 312

Петроград, місто 135

Південна Русь 5, 6, 194, 201, 203, 217, 218

Північна Україна 314

Північне Лівобережжя 237

Полтава, місто 312

Полтавська губернія 226, 313

Річ Посполита 262

Санкт-Петербург, місто 277

Харківська губернія 313

Чернігів, місто 4, 8, 9, 20, 21, 24, 27, 34, 35, 38, 44, 45, 56, 60, 78, 79, 83, 85–90, 92, 93, 95, 120, 127, 132, 134, 137, 138, 146–150, 155, 175, 176, 183, 189, 196, 199, 214, 221, 222, 227, 228, 235, 239, 240, 243, 254, 260, 261, 263, 265, 266, 270, 273–275, 278, 283, 296, 299, 300, 302, 303, 312, 321

Чернігівська губернія 19, 82, 96, 201, 226, 262, 313

Чернігівський повіт 25

Чернігівщина 141, 201, 224, 229, 241, 243, 249, 273, 289, 315, 319

Чернігово-Сіверщина 240, 309

ЗМІСТ

Громадський діяч та краєзнавець Аркадій Верзилов.....	3
Праці А.В. Верзилова.....	16
Неопубліковані праці А.В. Верзилова.....	23
Публікації про А.В. Верзилова.....	24
Допоміжні покажчики.....	71
Іменний покажчик.....	71
Географічний покажчик.....	78
Зміст.....	79